Brieven zonder antwoord

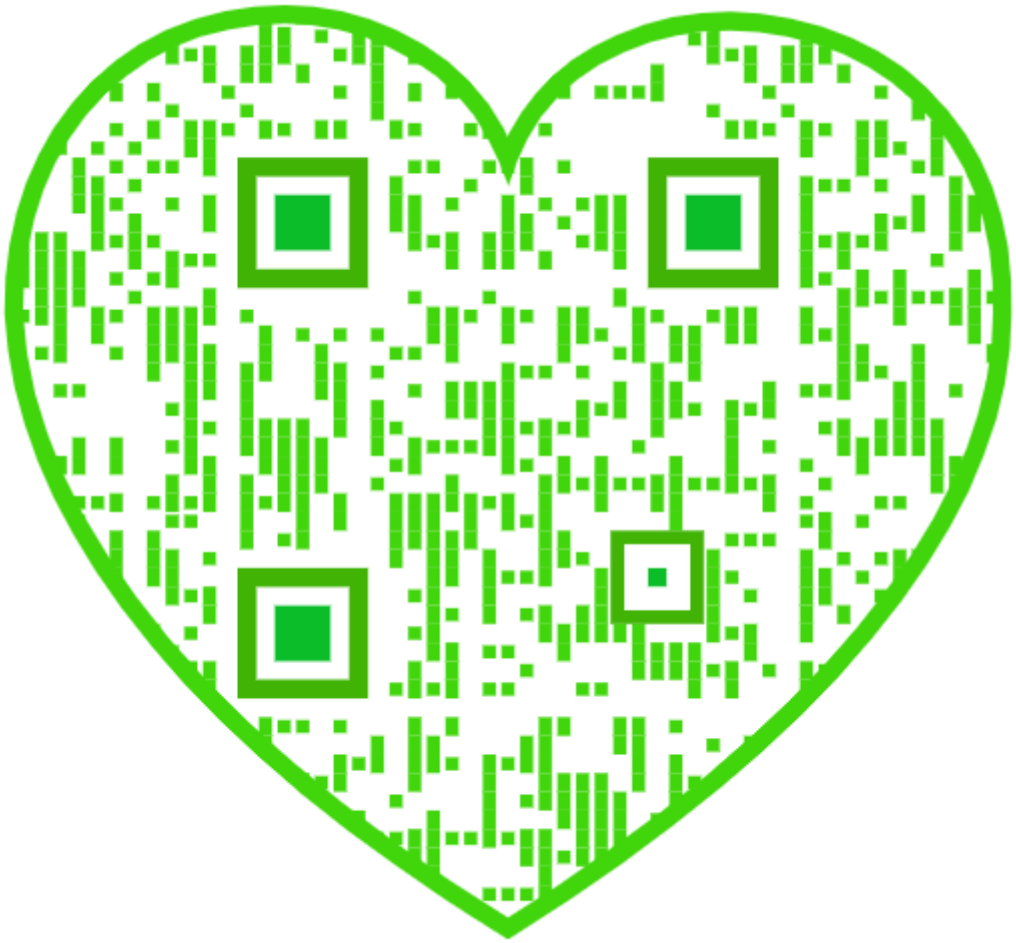

BRIEVEN ZONDER ANTWOORD

E. VAN LIDTH DE JEUDE

*

BRIEVEN ZONDER ANTWOORD

*

MAASTRICHT
BOOSTEN & STOLS

. . . Et puis on arrive au moment béni où l'on ne sait plus au juste lequel on trompe . . .
(HENRI DUVERNOIS : Eusèbe)

Il est si petit, ce passé, si petit que, beau ou vilain, j'en retiens tout.
(Idem)

9 *December* 192 . .

Ben je verwonderd nu je dezen brief krijgt, en wil je me vergeven dat ik je nog eenmaal schrijf, nog eenmaal schrijven moet, omdat ik wil, dat je iets weten *moet*, weten *moet*, begrijp je wel.
Precies een maand geleden zag ik je voor de laatste maal, nadat ik je vijf dagen dáárvoor pas voor de eerste maal had gezien. De laatste maal, dat was op de stoep van dat bovenhuis waar je, als een echte werkende vrouw, op kamers woont, in een van die dooie, stille straten in Amsterdam-Zuid, waar ik maar heel matig den weg weet. En nooit zal behoeven te leeren . . .
Twee dagen daarna ging ik weg, terug naar Indië, en nu zit ik weer op mijn kantoor aan de Kali Besar, en het leven gaat voort, hier, en daar, in Holland, alsof er niets gebeurd was.

Mag ik nog eens voor mezelf, voor mijn eigen vertroosting, aan jou vertellen, hoe het allemaal was? Misschien zal dat mij helpen om het leven te dragen.
Ik was met verlof in Europa, met mijn vrouw en met de twee kinderen. Het was mijn tweede verlof, acht jaar geleden waren we ook in Holland geweest. (Acht jaar geleden was jij vijftien, moet ik dan weer bedenken.) In een verloftijd zijn er altijd bezoeken, welke men zich niet voorgenomen had te brengen en dan toch brengt, terwijl er minstens evenveel menschen zijn, die men van plan was eens te gaan opzoeken en die er bij inschieten. Het einde van een verlof nadert op de grootste versnelling. In die laatste week was ik nog een enkelen dag in Amsterdam, en toen herinnerde ik mij dat ik aan Wakkers, mijn oudsten mededirecteur, beloofd had om in mijn verlof Brenting eens op te zoeken. We doen niet veel met de Vereenigde Handelscompagnieën, had Wakkers gezegd, maar loop eens aan bij Brenting, misschien is het toch wel een relatie, die op den duur iets wordt. Ik had aan Brenting geschreven, dat ik hem 's middags om drie uur zou bezoeken, en ik was dus om drie uur aan zijn kantoor

op de Heerengracht. De portier diende mij telefonisch aan, een jongeman ging mij voor, één trap op. Er was een wachtkamer, waarin drie of vier heeren zaten — de deur stond open — maar wij gingen er langs. Een andere werd geopend, de jongeman noodigde mij uit om dáár binnen te gaan. Ik ging binnen. Een groote hooge tusschenkamer, zooals men die in de oude, gedeeltelijk gemoderniseerde Amsterdamsche grachten-huizen nog aantreft. Midden in die kamer een tafel, met een typewriter erop. Aan die tafel zat jij. Ik begreep dat Brenting „in conferentie" was, en dat hij mij, als een bezoeker die door zijn positie recht heeft op een bizondere behandeling, voor de anderen wilde laten gaan.
Ik boog. Jij was opgestaan, en je zeide: „Ik ben de secretaresse van meneer Brenting. Ik moest u vragen of u een paar minuten hier zou willen wachten. Er is nog even iemand bij hem. Wilt u zoo lang hier gaan zitten. Daar staan sigaretten en sigaren."
Ik zeide „dank u" en ging zitten. Dit was allemaal niets bizonders. In mijn kantoor hier gebeuren dergelijke feiten precies zoo. Alleen . . . daar is een andere secretaresse. Ik keek om me heen en betreurde den ver-

loren tijd. Wat haalde het uit; die relatie met de Vereenigde Handelscompagnieën werd toch niets. Jij ging voort met brieven tikken. Ik keek naar je, ik had al gezien dat je jong, knap en lang was, bijna zoo lang als ik, en ik ben 1.85!

Daarna zaten we zwijgend samen in die kamer. Jij tikte rustig door, als iemand die niet gewoon is haar aandacht te laten afleiden. Ik verviel in een soort van onduidelijk gepeins. Ik dacht er aan dat het November was, en al koud buiten en vroeg donker. Waarom ik dat toen zoo dacht? Ik zou het je niet kunnen zeggen. Er zal wel een Freudiaansche verklaring voor zijn, dat de mensch in zijn halfbewuste ondergedachten wenschen formuleert, die pas uren of dagen later — of soms ook heelemaal niet — vasten vorm in zijn hersens aannemen. Verder voelde ik een onbestemden, maar grooten weemoed in mij omhoog groeien bij de gedachte, dat ik weer naar Indië zou moeten gaan. En dan zoo gauw al, binnen enkele dagen. Het vreemde was, dat ik dat verdrietige gevoel nog geen enkele maal gedurende mijn verlof bij mezelf had geconstateerd. Ik vind een verlof naar Europa altijd heel geschikt, hoor! en ik

amuseer me gewoonlijk best in zoo'n tijd, maar ik vind het nooit onaangenaam om naar Indië terug te gaan. Ik ben een van de menschen, die verlangen naar Indië en naar het werk. Maar op dat moment, alleen in die kamer met jou, die ik niet kende, wilde ik voor het eerst, dat ik nog aan het begin van mijn verlof was geweest. Het idee van weg te moeten uit Europa, en dan zoo gauw al, was mij plotseling onaangenaam. Waarom? Ook dàt zou ik toen niet hebben kunnen zeggen. — Ik weet niet hoe lang ik daar zoo had gezeten. Tien minuten, een kwartier, misschien nog langer. Toen scheen jij aan een rustpunt in je haastig tikken te zijn gekomen, want je stond ineens van je stoel op, keek mij aan, en zeide: „Het spijt mij dat u zoo lang moet wachten. Die bespreking duurt langer dan meneer Brenting had gedacht." Ik voel nu nog, hoe ik even opschrikte in mijn overpeinzingen. en ik weet niet meer wat ik heb geantwoord. Zoo iets van: dat het niets was, dat ik den tijd had. Je stond even tegen de tafel geleund, in een houding waarin ik wel eens een mannequin had zien staan. En toch was je volkomen ongedwongen. Je keek me aan, en ook de blik van je

oogen was recht, ongedwongen en eerlijk. Maar er was zooveel jeugd en eerlijkheid in die grijze oogen van jou, dat ik even mijn oogen ergens anders heen moest laten dwalen. En ik verzeker je anders, dat mijn oogen tegen een stootje kunnen! Ik wilde iets zeggen, omdat die stilte tusschen ons beiden me beklemde; toen ging het belletje boven de deur naar Brenting's kamer. „Eindelijk, de volgende patiënt", lachte jij en je ging de andere kamer binnen. Ik volgde je weldra, en nadat de directeur van de Vereenigde Handelscompagnieën mij verwelkomd had, en zijn verontschuldigingen had aangeboden voor het lange wachten, zeide hij: „U hebt al kennis gemaakt met mijn secretaresse? De heer Elbronner — meester Berndsen." Dat klonk even als een verrassing, zoodat we onwillekeurig alle drie glimlachten. We leven in den tijd van de emancipatie der vrouw. Er zijn vrouwelijke doktoren, ingenieurs, advocaten, en het was dus niets bizonders. Uit onzen glimlach kon hoogstens blijken, wat een paar aarts-conservatieven Brenting en ik waren. Misschien was het ook omdat hij noch ik een titel hadden, en jij daar, met je stralende jeugd, ineens tusschen ons stond

met een titel, die den outsider toch altijd doet denken aan baret en toga. Je bracht nog een paar brieven, waar haast bij was, ter teekening, daarna ging je weg met een hoofdknikje tegen mij alsof je zeggen wilde: „U gaat straks door die deur het kantoor uit, wij zien elkaar niet meer terug". En voordat Brenting en ik over zaken gingen praten, sprak hij nog even door over jou. Nu weet ik, dat dàt het eenige is geweest, wat mij in het heele gesprek van dien middag heeft geïnteresseerd. Hij zeide: „'t Klinkt mij ook altijd weer vreemd in de ooren, om een meisje voor te stellen als meester, maar er is geen andere benaming. Er is zoo iets . . . hoe zal ik het zeggen . . . zooiets blauwkousachtigs in dat „meester". En toch kan ik u verzekeren, dat de kleine Berndsen lang geen blauwkous is." Ik had gewild, dat hij over jou ging door spreken, maar hij begon over de markten en de omzetten in Indië. En ik kon moeilijk zeggen: „Toe, meneer Brenting, doet u mij een genoegen en laat Indië en de productenmarkten rusten, maar vertel me nog een beetje over uw secretaresse." Moet je nu even lachen, met je rustigen, beheerschten lach, waarbij alleen je oogen nog wat

lichter schijnen uit te stralen dan anders. Nu zie ik je heelemaal voor me, alsof er niet zooveel duizend mijlen, en nog veel meer en erger dingen!, tusschen ons waren, maar alsof je tegenover me zat, en ik je ferme hand kon pakken.
Ik moet eindigen voor vandaag. Men gaat het kantoor sluiten. Het is bij half zeven; de tropenavond nadert snel. De Kali Besar is verlaten, mijn mededirecteur heeft me al een half uur geleden, eenigszins verwonderd, goedenmiddag gewenscht. De oude oppas van de bovengang — Hamdijah heet hij — keek al eens om den hoek van mijn deur of ik er nog was. Nee, brave, deze brief behoeft vandaag niet meer gepost te worden.
Tot morgen, m'n kind!

16 *December* 192..

„Tot morgen, m'n kind", schreef ik de laatste maal, en nu is er een week voorbijgegaan. Want den dag volgend op den middag, dat ik je geschreven had, was er een spoedvergadering van de Handelsvereeniging. Die vergaderingen houden ze 's middags om half drie, en deze duurde tot over zessen, en zoo werd ik bestolen voor mijn schrijfuurtje! Den dag daarop had ik menschen bij mij op kantoor, die mij lang aan den praat hielden; daarna was er een middagreceptie bij een consul, waar ik heen moest, en na den Zondag volgden er twee dagen, dat ik hier zat en mezelf vroeg: „waarom schrijven?" Dat is een ontzettend woord in het menschelijk leven: „Waarom?" Waarom moest ik je schrijven en je, tot mijn eigen wreed genoegen, nog eens vertellen, wat die paar avonden in het laatst van mijn verlof voor mij zijn geweest; waarom? En daarbij bedacht ik ook, dat het er weinig toe deed of ik vandaag schreef, of morgen, of heelemaal niet. En misschien is het beter alles op te schrijven, als ik dat dan niet laten kan, maar het je niet te zenden. Want het geeft immers allemaal

niets. Het kan niet, het kan nooit, tenzij . . . maar neen, zooiets mag een mensch niet denken. Dat is bijna moord, Annie, en hoe zou ik jouw eerlijke jeugd kunnen liefhebben en tegelijk moordenaarsgedachten hebben? Liever wil ik mij nog troosten met het noteeren van de heerlijke herinnering. Het is vroeg in den middag, ik kan lang genieten! Wakkers, de brave oude, keek zoo juist om den hoek van mijn deur en vroeg: „Heb jij nog iets bizonders te doen, anders rijd ik straks zoo ver met je mee, want mijn chauffeur heeft vanmiddag permissie gevraagd om een familielid te begraven" en ik antwoordde: „Het spijt me, maar ik heb nog iets te doen, dat noodzakelijk af moet. Neem straks mijn wagen om naar huis te rijden, en stuur hem dan hier terug. Ik heb zeker tot half zeven te werken." Wanneer de zuinigheid van Wakkers niet zijn nieuwsgierigheid verre overtrof, zou hij zich zeker hebben afgevraagd, wat ik nog te werken had, waarbij zoo'n haast kon zijn. Wakkers is namelijk heel zuinig, bij gierig af. Het komt misschien doordat hij uit een heel eenvoudig gezin komt, zijn vader was nog brievengaarder in een klein dorpje in het Noorden van ons

land. Hij schaamt er zich niet voor, en tegen jonge employé's zegt hij nog wel eens: „Bij mij thuis, toen ik nog een jongen was, daar wisten ze wat een cent waard was. En wie de waarde van een cent niet kent, zal ook nooit de waarde van tien gulden leeren kennen."
Het is een type, die Wakkers. Hij is nu al achter in de vijftig, en hij is als jongen van een en twintig jaar naar de Oost gekomen.
Vind je het gek, dat ik zoo met je zit te praten? Het kan je natuurlijk niets schelen of de Handelsvereeniging van Batavia spoedvergadering houdt, en het laat je Siberisch koud of de oudste directeur van de Bataafsche Bank een gierigaard dan wel een verkwister is. Het eenige wat je aan mijn dwaze „hoffnungslose" brieven kan interesseeren, is de beschrijving van iets, dat je niet begrepen hebt. Omdat je jong en gelukkig bent. Blijf dat, het is mijn eenige wensch.
Ik was dus bij je baas — zooals jij hem later noemde — in zijn kantoor, en hij sprak over Indische zaken. Hij was zeer goed „bij"wat Indische toestanden betreft, en toen ik later weer buiten op de gracht stond, heb ik lachend bedacht, dat hij dien meneer Elbronner van de Bataafsche Bank een zeer verstrooid

type zal hebben gevonden. Sommige dingen moest hij waarachtig herhalen, voordat ze heelemaal tot mij doordrongen, en een paar maal heb ik antwoorden gegeven, die hem werkelijk heel verwonderd deden kijken. Wat zou het? Dat we eindelijk, voor bepaalde transacties, nog tot een soort van overeenkomst zijn geraakt, begrijp ik zelf niet. Het was bijna half vijf, toen ik bij Brenting wegging. Hij geleidde mij tot aan de deur van zijn kantoor, wenschte mij een goede reis en tot weerziens. Ik stond alleen in de marmeren gang, waarin de electrische lichten al brandden. Links was een deur, een van die donkere zware deuren, die nog wel uit den regententijd schijnen te zijn. Op die deur stond een 7; ik zou die zeven nog kunnen uitteekenen, een stevige, solide zeven was het. En achter die deur was jij. Ik stond even stil en luisterde. Ik hoorde het haastige tikken van je schrijfmachine. Ik hield mijn adem in om beter te kunnen luisteren. Ik zag je handen voor me. Stevige gedecideerde handen, niet klein, maar goed gevormd. Toen kwam al de begeerte in me op om die kamer 7 weer binnen te gaan, nog even iets tegen je te zeggen en dan je stem, je even-verwonderde

jonge stem te hooren. Maar dat kon immers niet. Dat was te kinderachtig, om een smoes te verzinnen, te zeggen dat ik meende mijn handschoenen te hebben laten liggen, of zooiets. Ik voelde, tegelijk met die begeerte, dat ik niet, en nooit, in staat zou zijn om tegen jouw oogen te liegen. Ik liep door, langzaam, nog langzamer. Misschien ging de deur open en kwam je naar buiten, om even naar een andere kamer te gaan. Maar de deur ging niet open, zooiets gebeurt alleen in echte romans, niet in dezen triesten roman van mijn leven. Ik bleef staan om mijn handschoenen aan te trekken, ver weg hoorde ik achter die deur nog het tikken van je schrijfmachine. Iemand kwam de trap op, „de volgende patiënt" voor Brenting. Toen moest ik wel doorloopen en naar beneden gaan. Ik hoorde hem tikken aan deur 7, daarna binnengaan. Ik benijdde dien kerel, en — ik stond al buiten op de gracht. Het was niet koud, het regende niet, er was geen wind, het was abnormaal goed Novemberweer voor Holland, en er was iets vertroostends in die Amsterdamsche gracht. Het was er donker, al scheen er licht uit vele ramen, de donkerte van het water en van de boomen en de lucht

scheen al dat licht gemakkelijk te absorbeeren. Welken kant moest ik op. Ik weifelde, het was alsof ik voor de eerste maal in mijn leven niet wist, welken kant ik op moest. Maar dat was immers heel eenvoudig. Ik moest naar Haarlem, en daar zouden we eten. Ik kon een taxi nemen naar den trein, ik kon ook met een tram gaan, en dan met een trein naar Haarlem. De weg was alweer uitgestippeld, zooals voor gevestigde menschen de weg altijd uitgestippeld is . . . Maar ik deed het niet. Ik nam geen tram, geen taxi, ik liep de gracht een eind af, toen een smalle straat door, en dan weer een stuk gracht. Zoo kwam ik bij het telegraafkantoor, en daar stuurde ik een telegram aan mijn vrouw, meldende dat ik voor een plotselinge belangrijke zakelijke bespreking te Amsterdam moest blijven eten. Mijn hand was rustig toen ik dat telegram schreef en aan het loket afgaf. Ik heb je dit detail niet verteld, maar ik wil het je toch schrijven. De momenten, dat wij elkaar ontmoet hebben zijn, zelfs bij elkaar geteld, zoo'n korte spanne tijds, dat ze nog maar een klein deel vormen van die al zoo korte gebeurtenis, welke een menschenleven is. Maar uit dat weinige wil ik

dan ook niets vergeten, niets goeds en niets slechts. Zoo'n telegram, dat is een leugen, een laffe leugen, iets waar toe jij nooit in staat zou zijn. En ik maar al te gemakkelijk! Ik liep daarna terug naar de gracht, waaraan de kantoren van de Vereenigde Handelscompagnieën zijn, en ik ben daar gaan wachten. Eerst was ik aan de overzijde van de gracht. Daar was een donkere hoek, tusschen een boom en een soort houten kist, waarin de gemeente Amsterdam waarschijnlijk gereedschappen bewaart of zand, om op de straten te strooien, wanneer het glad is. Daar heb ik langen tijd gestaan en gekeken naar de lichte ramen en de deur van jouw kantoor. Ik was veertig en ik voelde me veertien. Het was alsof er een stuk uit mijn leven gelicht was, alsof ik weer een jongen was met het verlangen, en de adoratie, de onberedeneerde adoratie van een jongen. Ik voelde me belachelijk en gelukkig, terwijl ik daar wachtte in dien donkeren hoek aan den overkant. Er gingen soms menschen de deur van het kantoorgebouw binnen, soms kwamen er menschen uit, en ik kon al gauw constateeren, dat ik van mijn plaats nooit zou kunnen zien of jij het was, die het gebouw verliet.

Het was nauwelijks te zien of het mannen of vrouwen waren, die gingen en kwamen. Ik wist niet eens hoe je gekleed was, bedacht ik met schrik. En ik haastte mij naar de andere zijde van de gracht. Bijna buiten adem kwam ik daar aan; die angst, dat jij juist in die paar minuten weg zou gaan, en dat ik je zou missen! Toen stond ik tegenover de deur waar jij straks uit moest komen, en ik stond in het licht van de vestibule. Dat was niet tactisch, bedacht ik, want gesteld dat Brenting naar buiten kwam, dan was er een goede kans dat hij mij herkende, en dan zou ik moeilijk een verklaring kunnen geven voor het feit, dat ik voor zijn kantoor stond te wachten. Ik bedacht allerlei kwajongensachtige dingen; eindelijk ontdekte ik een zijgracht, die op de andere gracht uitkwam, dicht bij het kantoor van de V. H. En wanneer ik daar ging staan, een eindje het duistere grachtje op, dan kon ik de deur gadeslaan. Zelf stond ik vrijwel in het donker, en ik kon zien, wie uit het kantoor langs mij kwamen. Er was één risico, namelijk dat je den anderen kant op zou gaan, maar dat scheen mij toch niet waarschijnlijk. Want de andere kant, dat was de richting van de oude

stad, en mijn kant, dat was de richting Leidschestraat en zoo naar de buitenwijken der stad. Ik wachtte. Het werd zes uur, hier en daar gingen de lichten al uit, daar werden de ramen duister, daar waren de kantoren gesloten. Bij de V. H. bleef het licht branden. Eindelijk ging het boven uit, toen beneden, alleen de middenmoot was nog verlicht. Half zeven. Natuurlijk moest je al weg zijn. er was alleen nog maar licht voor schoonmaaksters, die aan het werk waren. Wie hield nu zoolang een secretaresse op kantoor! En toch bleef ik wachten. Ik vond mezelf een dwaas, maar ik bleef staan op de donkere zijgracht. Daar kwam een auto en stopte voor de deur van de V. H. Dat gaf me nieuwen moed: de wagen van Brenting. Hij kwam naar buiten, tegelijk met een anderen man. Samen stapten ze in. En direct daarna kwam jij. Ik wist, dat het niemand anders dan jij kon zijn. Je stapte snel, mijn richting uit, je passeerde mij op ongeveer tien meter afstand, en in plaats van je tegemoet te gaan en je aan te spreken, bleef ik staan, in het donker. Voelde ik op dat moment de machteloosheid, die als een verdoeming op mij zou drukken, de machteloosheid van lief te

hebben zonder kans en recht op wederliefde? Ik was op het punt van om te draaien en het donkere zijgrachtje af te slenteren, en heen te gaan, als een zot zonder meer. Maar toen werd dat andere weer machtiger; ik liep je na. Je was al ver voor, ik kon je juist nog zien, een lang meisje op stevige beenen, met manchetten en een kraag van grijs bont. Ik volgde je, ik moest je aanspreken. Je naderde de Leidschestraat, daar kwam een tram aan, je begon te hollen. Ik holde ook. Je stapte in den eersten wagen, en ik kon nog net onder het rijden op het voorbalcon springen. „'n Avond bestuurder!" — „'n Avond meneer, die heb u nog net!" Daar stond ik, weer alleen met m'n gedachten. De gordijnen tusschen wagen en voorbalcon waren neer, alleen het middenste was half op, om het betaalluikje vrij te laten. Ik zag je zitten, je nam een boek en las, en je zag mij niet. De tram reed maar door, de weinige menschen, die er op dat uur in hadden gezeten, waren uitgestapt. Eindelijk, bij een halte, stond jij op; ik loerde als een inbreker onder het gordijntje door, je ging naar het achterbalcon, de conducteur belde, we stapten beiden af. Jij liep langzaam door, naast de tram om

die te laten passeeren, en dan over te steken. Ik ging je tegemoet, en nam mijn hoed af: „Goedenavond, juffrouw Berndsen!" Je keek even verwonderd, en toen zei je met de rustige stem: „Hé, goedenavond meneer Elbronner, dat is ook toevallig, dat u mij hier, op deze afgelegen plaats, tegenkomt." Toen keek ik je aan, en zeide: „Dat is niet zoo toevallig . . ." Ik stak mijn hand uit, en je hand rustte even in de mijne, zooals mijn oogen even in de jouwe gerust hadden. Je woonde daar dicht bij op kamers. Mocht ik zoover met je meegaan? Zeker, waarom niet? Kunnen wij — voor de gezelligheid, zei ik er kinderachtig bij, en hoe valsch klonk dat! — vanavond niet samen ergens gaan eten? Je keek me van terzijde even aan, en je antwoordde niet direct. En er was een heel lichte ironie in je stem, toen je zeide: „O jawel; maar dan ga ik eerst even naar mijn kamer." Weer wachtte ik buiten, in die stille straat van Amsterdam-Zuid. Maar nu wist ik dat je binnen enkele minuten terug zou zijn, voor mij. Ik stond heel stil, in den stillen avond, om dat te realiseeren. Het was nu bijna half acht. en dan kwam je straks naar buiten, en ik zou je kunnen spreken, eenige uren lang.

Het scheen me zoo onwezenlijk. En het meest vreemde was, dat er niets raars was in dat meegaan van jou met mij. In je manier van doen, in je spreken, maar vooral, vooràl in je zwijgen, nu en dan, was een rustige eerlijkheid, die maakte dat dit alles gewoon scheen, goed, geoorloofd. Het duizelde mij even, daar sloeg de deur al achter je dicht, en ik zag je oogen glinsteren in het licht van een lantaarn . . .
Ja, ja, Hamdijah, ik ga al, ik ga al . . . mijn hemel, het is vijf voor zevenen, wat die tijd vliegt; vijf voor zevenen, zoo laat was het ook, toen jij . . .
Dag kindlief, tot den volgenden keer.

24 *December* 192..

Meestertje, meestertje... Weet je nog, dat ik je zoo noemde soms, een beetje spottend, en ook een beetje eerbiedig, omdat jij toch maar meester in de rechten was, en ik maar een doodgewone Indische bankdirecteur-met-verlof.

Morgen is het Kerstmis. Kerstmis in Indië, weet je hoe dat is? Als je het voor den eersten keer meemaakt — voor mij is dat alweer vijftien jaar geleden, maar ik herinner het me nog als den dag van gisteren —, dan is het net of je iets geks droomt. Kerstmis bij een temperatuur van 80 à 90 graden in de schaduw, Kerstmis terwijl alles groen is! In het gunstigste geval valt er een tropische regenbui, die in den Kerstnacht, schooner dan de dagen!, alles onder water zet. We hebben thuis een Kerstboom voor de kinderen, en ook Kerstdiner. Een Kerstboom, daar gebruiken ze hier een tjemara voor, een druilerige boom, zoo slap en miserabel als een vrouw, die te lang in de tropen is geweest. Maar de oudste kebon (tuinjongen) heeft daar een prachtigen truc op. Die spant allemaal draden van den bovensten tak naar

beneden, en zoo worden alle zijtakken, die naar beneden willen hangen, als de armen van een lamlendig mensch, naar boven gebonden. Verder werkt de kebon heel handig met ijzerdraad en met een houten apparaat, waarin het heele gevaarte mooi rechtop staat, en met veel lichtjes (en een beetje fantasie) is het dan net een echte.

Weet je nog, kleine meester, dat ik je van Indië moest vertellen, de weinige uren die wij samen zijn geweest. En hoe je dan luisteren kon, met je peinzende grijze oogen, en met je mond, die even open stond, zoodat ik het wit zag van je jonge tanden . . . Ach meestertje, meestertje, en nu moet ik je schrijven over dit alles, dat je misschien nooit zult zien. Maar misschien ook wel. Als je eens trouwt, meesterke, met een Indischen ambtenaar, of met een officier — neen, met een officier zul je nooit trouwen, daar ken ik je veel te goed voor — of met een dokter, of misschien wel met een anderen meester, die naar de Oost gaat. Dan zul je ook dit alles zien, en je zult ook Kerstmis moeten vieren in de warmte, met hoogstens een tropische regenbui, die een schijnafkoeling brengt. Maar wij samen, wij tweeën samen!, zullen

nooit dit alles zien. Dat is heel treurig, meesterlief, heel, héél treurig. Voor jou niet, want jij bent nog zoo jong, voor jou staat het heele leven nog te wachten als een mooie tafel, die alleen voor jou staat aangerecht. En dat met mij, die paar avonden van half-weemoedige, half-vroolijke gesprekken, dat zal in jouw heele leven niets anders zijn dan een „hors d'œuvre", een licht gerecht om mee te beginnen, met een beetje 'n vreemden smaak, niet leelijk, maar toch eigenaardig. Misschien zul je het je veel later weer eens herinneren: „Hé, waar heb ik dat al eens eerder geproefd?"

Maar voor mij is deze episode zonder vervolg het geluk dat voorbij ging, dat ik voorbij *moest* laten gaan. O, denk niet dat ik scherm met dikke woorden. Zoo ben ik niet, mijn kind! En een solide bankdirecteur — pas op als je nu lacht! — kent beter dan iemand anders de waarde van woorden. Ik weet dit, dat ik je liefheb, meestertje. Zoo als ik nooit een andere heb liefgehad, behalve twaalf jaar geleden mijn eigen vrouw, en zoo als ik nooit iemand meer zal kunnen liefhebben. En de liefde van den veertiger is veel feller dan de liefde van den man van

nog geen dertig. Want de veertiger heeft in een jong meisje, in een jonge vrouw zooals jij bent, behalve al het andere, ook nog zijn eigen jeugd lief. En dan . . . de kunstenares, die haar chef d'œuvre nog niet geleverd heeft, zooals Frans Molnàr's Duivel zegt.
Wat ga jij doen met de Kerstdagen? Ik weet het al, je gaat naar dat provinciestadje, waar je ouders en je broers en zusje wonen, en je viert Kerstmis thuis. Ik zie je al stappen naar het station, in je mantel met grijs bont afgezet, en met een van die lollige kleine dopjes om je geestige gezichtje. Je hebt een koffertje bij je, je koopt nog even een krant en een weekblad, en je zoekt een lekker hoekje uit in den trein. Daar installeer je je dan, als een hondje in zijn mand, en je voelt je tevreden en gelukkig. Weet je nog, dat je eens op zoo'n avond, terwijl we samen langs een gracht wandelden, gezegd hebt: „Ik ben eigenlijk altijd gelukkig geweest." We liepen voort, ik kon niets zeggen, ik moest in het donker een paar tranen wegslikken. En toen zeide je nog eens, alsof je er over had nagedacht: „Ja, ik kan me niet herinneren, dat ik ooit iets anders dan gelukkig ben geweest." En ik dacht: wat een

zeldzaam menschenkind moet je zijn om dàt zoo eerlijk met je zachte klare stem te kunnen zeggen. Maar wie je oogen ziet, die weet dat ook: Jij bènt gelukkig. En als ik nog bidden kon, dan zou ik niets anders voor je bidden dan dat je zóó mocht blijven: een wandelend beeld van menschelijk geluk. Dat is mijn Kerstwensch voor jou: Blijf zóó, als je nu bent. En laat het je nooit verdrietig stemmen, dat ik je heb liefgehad, en dat het een hopelooze liefde was. De vromen aanbidden het beeld, en de vromen zijn, op hun manier, gelukkig. Al is het dan een ander, een beetje dom, een beetje bitter geluk.

Nu ga ik ook Kerstmis vieren, thuis. Ik voel me een beetje als de tjemaraboom met het ijzerdraad en de opgebonden takken. Maar ik zal mijn best doen, omdat ik soms denk, dat — jij het wilt. Vaarwel, gelukkig meesterke!

3 *Januari* 192..

De Kerstdagen zijn voorbij, Oud en Nieuw zijn voorbij. Het woord „voorbij" heeft zijn wreede beteekenis voor mij nu verloren. Van alles wat er hier in Indië voorbij is, vind ik het wel rustig dat het „vorüber" is. Wanneer er een dag, of een week om is, dan heb ik het voldane gevoel, dat ik ergens dichterbij ben gekomen. Waar dichterbij? Ik weet het niet, iets onbestemds, een niet te definieeren doel, en toch . . . iets. Er is maar een ding dat voorbij is, en waaraan ik nog wel eens met weemoed denk; dat zijn die laatste avonden in Amsterdam. Maar ook die weemoed wordt minder, zachter, rustiger en gemakkelijker om te dragen.

Mijn vorigen brief heb ik je gezonden, en ook deze brieven zal ik je zenden, omdat het goed is dat je weet hoe ik nog altijd denk, aan jou en aan de uren dat ik je gekend heb. Maar je moet deze brieven nooit anders beschouwen dan als een geschenk dat je gebracht wordt, een bloem, die iemand je geeft, en waarvoor je zelfs geen dankje wordt gevraagd. Ik geloof niet, dat jij aan eenige consequenties uit deze brieven zult gaan denken,

maar denk erom, dat mag ook niet, en dat kan niet, . . . nooit. Ik zal je dezen brief zeker nog zenden, omdat ik dat wil stipuleeren — hoe zakelijk, nietwaar?, van den bankdirecteur tot den meester in de rechten! — omdat ik dat hier wil vastleggen: ook ik maak mij geen enkele illusie. Het is niets dan een herinnering, een mooie, innige herinnering, die ik nog zoo lang mogelijk voor mezelf levend wil houden door er over te schrijven. Na dezen brief is het misschien toch beter, dat ik ze niet meer aan je verzend, want ik vrees voor de mogelijkheid dat mijn brieven je onrustig zouden maken. Jij bent te jong, te gezond, en bovenal te eerlijk om de brieven van een man, ook als die man veertig, en getrouwd en onmogelijk is, geheel als „Briefe des Jenseits" te beschouwen.

Ik heb Kerstavond aan je gedacht, waar je was, hoe je zou zijn, en hoe je er uit zag. Ik heb Oudejaarsavond aan je gedacht. Toen wa je zeker thuis, in den familiekring, dien ik niet ken, dien ik nooit zal kennen, maar dien ik me toch kan voorstellen. Wij vierden Oudejaarsavond hier met vrienden, met veel vrienden. Al die avonden worden hier wat luidruchtig gevierd. Dat moet je ons maar

niet kwalijk nemen. Er wordt dan veel champagne gedronken, en geklonken en gelachen. Achter al dat leven en lawaai hebben we allemaal wel iets te verbergen. Men steekt vuurwerk af en schreeuwt — om andere stemmen niet te hooren. Maar toen het echt twaalf uur was, heb ik mijn glas opgeheven en voor mezelf gezegd: „Een goed jaar, meesterke! En al het geluk dat een meisje van drie en twintig verwachten kan!"

7 *Maart* 192..

De dagen vliegen om, en de weken, en de maanden. En zoo drijven we op den stroom van het leven-van-allen-dag langzaam naar het einde. Mooi gezegd, hè meestertje? Dat komt zeker doordat ik de laatste weken hard gewerkt heb aan het jaarverslag van onze Bank. Denk erom, wanneer het exemplaar voor je baas Brenting met de Indische mail arriveert, dat je het dan met bizondere zorg uitpakt, en laat de bladen ervan dan eens even langs je stevige slanke vingers ritselen en bedenk dan: dat heeft Elbronner gemaakt, die zonderlinge Elbronner, die mij maar enkele uren gekend heeft, en die mij liefhad. En die je nog altijd, overminderd en onveranderd liefheeft, meesterke!
Weet je dat ik mijn positie hier in Indië te danken heb aan het jaarverslag van de Bataafsche Bank? De vorige president-directeur Elzinga was een handige kerel, maar een buitengewoon slecht stylist. Die kon nu werkelijk geen behoorlijken brief opstellen. Op het jaarverslag zat hij altijd te zweeten, figuurlijk en letterlijk. Hij liet altijd een stuk maken door den één, en een stuk door den

ander, en dat lapte hij dan aan mekaar met een paar gebrekkige zinnen van hemzelf er tusschen door. En op een dag, dertien jaar geleden, kwam hij bij mij en zeide: „Ik heb een artikel van je gelezen over de rijstpolitiek der regeering, dat was niet slecht. Wil jij niet eens probeeren het jaarverslag te maken? Want om de waarheid te zeggen, dat vind ik een allerbedonderdst werk." En ik aan den slag, dat kun je begrijpen. Want ik was eerzuchtig in dien tijd. En met een soort van economisch-litteraire begaafdheid maakte ik een prachtig jaarverslag. Men citeerde het in de kranten, en de politici haalden er later stukken uit aan in den Volksraad, en wanneer je zoo bent ontdekt, dan gaat een promotie snel in Indië. Toen ik acht en dertig was, werd ik benoemd tot jongste directeur van de Bataafsche Bank. Ik was trotsch, want ik was ijdel. Ik ging wonen in het groote huis aan het Koningsplein, ik gaf diners en partijen, ik was een koninkje in de kleine Europeesche wereld in dat groote, rijke Indië, en ik genoot van mijn macht. Ik kwam uit een groot gezin, meesterke, van menschen zonder geld. Bij ons in huis werd altijd over geld gesproken, dat wil zeggen over het geld

dat er niet was, en dat er moest zijn. Mijn vader en mijn moeder waren beiden slechte financiers. Vader was een soort artisten-natuur, die op een kantoor werkte. In het begin van de maand gaf hij moeder bloemen, en zij gaf hem een duren zijden foulard, en op het eind van de maand verweten zij elkaar, dat zij alle twee zulke verkwisters waren.
Wanneer je zulke dingen als kind hebt meegemaakt, dan heb je al de kiem in je om een goed financier te worden. Vader en moeder zijn het nooit geworden; die scharrelden van de eene maand in de andere. En toch kon bij ons thuis altijd alles. Er waren broers en zusjes, die vrienden en vriendinnen meenamen op de thee of zelfs om te blijven eten, en er kon altijd een stoel worden bijgezet. Maar ik herinner mij niet vader ooit in een nieuw pak te hebben gezien. Verder dan een zijden foulard of drie paar nieuwe sokken is hij, in mijn herinnering althans, nooit gekomen! En wanneer er iets bizonders was, ziekte of een operatie, of wanneer er inééns geld noodig was voor één van de kinderen, dan moest hij altijd ergens gaan leenen, of voorschot vragen op zijn kantoor. Mij schijnt dat nu iets heel vernederends, maar mijn

moeder is altijd van mijn vader blijven houden. Ja, zij achtte hem zelfs een goed en zakelijk mensch, terwijl hij toch niets anders was dan een, vooral op het laatst, wel erg uitgeputte hardlooper, die elke maand met grooter inspanning de eindstreep van den laatsten dag haalde. Toen vader gestorven was, zei moeder diepbedroefd: „Aan *alles* heeft die goeie man gedacht." En er was niets, meesterke, *niets*, geen geld, geen levensverzekering. Gelukkig waren er een paar van ons al aan het verdienen. Maar weet je waarom moeder dat zeide? Omdat zij in zijn bureau een briefje had gevonden, waar hij op had geschreven bij wien zij het geld kon leenen voor de begrafenis. Dat was zijn oudste vrind, met dien had hij afgesproken: „Als mijn vrouw na mijn dood bij je komt, dan weet je waar het voor is. Maak het haar gemakkelijk . . ." Zoo zie je, meesterke, hoe de liefde ons alles in een vriendelijk licht kan doen zien.

Kan het je iets schelen, meesterke, wie mijn ouders waren, en hoe zij leefden? Maar bovendien, ik zal je deze brieven niet meer zenden, om geen onrust in je leven te brengen. Ga je eigen weg, en word gelukkig.

Soms heb ik het gevoel alsof ik een gevangene ben, die gebonden ligt in een greppel langs een weg. Langs dien weg komt iets heel moois, iets gelukkigs en stralends, iets zooals jij. En het ziet even neer op die armen kerel, die daar gebonden ligt, en hij rammelt eens even met zijn ketenen, net als de pop in het wassenbeeldenspel op de ouderwetsche kermis. „Zielig" denkt het mooie, gelukkige, stralende, dat daar langs den weg kwam. En dat meende het echt, hoor! En dan gaat het verder, de zon tegemoet.
Ik schrijf deze brieven niet meer voor jou; zij zouden je ongelukkig maken. Ik schrijf ze alleen maar voor mezelf.
En nu ga ik weer aan mijn jaarverslag.

11 *April* 192.

Alweer April; in Holland wordt het Lente. Je wintermantel, dien ik nog kende, heb je al uitgelaten, nu draag je de een of andere leuke voorjaarsjas. Of je nog altijd de secretaresse bent van Brenting van de Vereenigde Handelscompagnieën? „M'n secretaresse — meester Berndsen." Zoo blijf ik natuurlijk altijd aan je denken, want zóó heb ik je alleen maar gekend. Ik denk wel dat je nog bij Brenting bent, ik geloof niet dat je erg variabel bent, ik heb zoo'n idee, dat je secretaresse van den directeur der Vereenigde Handelscompagnieën blijft, totdat je trouwt. Weet je nog wel dat wij, samen gearmd langs een donkere gracht loopend, daarover spraken, met wien jij eens trouwen zoudt. Je zei zoo eerlijk: „Ik heb niets geen haast om te trouwen", en dat meende je ook. Hoe gemakkelijk vonden we samen onzen toon van spreken, even gemakkelijk als mijn hand jouw arm vond. We spraken zoo rustig over alles, als echte vrienden, en toch was het geen gewone vriendschap, van mij althans niet. En van jou? Dat is nog het eenige raadsel, dat er voor mij is. Het was de laatste

avond, ik had me een paar avonden gekoesterd in de stralende zon van jouw jonge wezen, en ik had je nooit over liefde gesproken. Waarom ook, het kon immers niet. Maar dien laatsten avond wandelden we samen uit de stad naar je huis. En terwijl we voortliepen, brutaal gearmd door de Leidschestraat, kwam dat wilde, laffe gevoel in me, van tot iets krankzinnigs in staat te zijn. „Zullen we het Vondelpark doorgaan?" vroeg ik. Het was alsof je instinctief even aarzelde, maar toen zei je: „Goed . . ." We liepen door het park. Er passeerden nog veel menschen, ik herinner me een jongen en een meisje, die niet eens hand in hand liepen, verder wat oudere menschen, waarvan één paar toch gearmd. Ook een meid in een omslagdoek, die een soort heer aanhield; verderop stonden een paar obscure schooiers. We hielden links aan, even door een donkerder laantje; ik kon niet laten je arm, dien ik tot dan toe losjes had vastgehouden, stijf tegen mijn schouder te drukken. Daar was al een zijhek, met een lantaarn. „Het einde van het park," zei ik, „en het einde van een roman." „Een heel korte dan." „Dat zijn de beste; lange romans zijn geen mode meer, net zoo

min als boeken, waarin ze elkaar krijgen." Jij lachte en ik spotte: „Het is bijna een dialoog van Schnitzler, maar dan niet half zoo goed." We stonden even bij het hek alsof wij beiden besluiteloos waren. Toen pakte ik je arm en troonde je mee, weer het park in, langs een donker laantje. Jij liet je willoos meevoeren. We waren een paar meters in het laantje, ginds was het weer lichter, maar hier was het donker; toen deed ik je stilstaan, en ik nam je in mijn armen en drukte je tegen mij aan, en kuste je op je mond. En ik bekende: „Meesterke, meesterkelief, ik hou van je." Mijn lippen hadden je lippen gevoeld, mijn tanden je tanden, en toen ik je even losliet, kon ik heel flauw door het licht van een lantaarn aan den kant van het park je gezichtje zien. Je mond was nog half geopend, je oogen glinsterden. Je keek mij niet aan, je staarde naar iets dat ver, ver weg scheen, en ik had niet den moed om je een tweeden keer te kussen, terwijl je je toch niet had verzet. We liepen langzaam het park uit, heel langzaam, alsof we beiden in gedachten verzonken waren. We gingen nu echt het hek uit en zoo'n stille straat in, want het was al over elven. Ik denk dat wij zoo een paar

honderd passen geloopen hadden, toen verbrak ik ons zwijgen en zeide: „Meesterke, wist je niet dat ik van je hield?" Je antwoordde: „Neen . . .", en je stem was even heesch, alsof je het moeilijk vond om te antwoorden, terwijl er toch iets juichends in naklonk. Zou de vrouw, ook onbewust, toch altijd juichen om de verovering? Maar dergelijke dingen dacht ik dien avond niet. Ik vroeg aan je: „Heb je het niet gemerkt, dezen avond, en den avond daarvoor? Als ik naast je liep, als ik tegenover je zat, als ik met je sprak, en je aankeek . . . Heb je niet gemerkt, dat ik van je hield, meesterkelief?" Je wachtte even, we liepen rustig naast elkander voort, en toen antwoordde je: „Ik weet het niet . . . Het is zoo vreemd." Er trilde iets in je stem van een kind, dat een som of een zin uit een thema niet kent, en je was zoo aanbiddelijk, dat het mij moeite koste om je niet nog eens, midden op straat, te kussen. Het was de laatste avond; twee dagen later zou ik weggaan. En toch waren we niet triest. Er zijn van die schoone onmogelijkheden! We stonden voor het huis, waar je op kamers woont, die kamers, welke ik ook nooit heb gezien. Ik denk dat er veel foto's hangen uit je studen-

tentijd, maar ik weet het niet... Ik weet er net zoo weinig van als van een paar kamers in Oslo, of in New York, of in Hankow, om maar eens iets te noemen. Neen, toch! ik kan me de atmosfeer voorstellen waarin je leeft, de atmosfeer van je lach, je jongen, gelukkigen lach, en ook de atmosfeer van je stem, die zeide: „Ik weet het niet... Het is zoo vreemd." Woon je nog op kamers in dat bovenhuis in die stille, sombere, semi-deftige buurt in Amsterdam-Zuid? Eerst een hooge trap, en dan woont daar „mevrouw de weduwe" met den semi-deftigen naam. Er bestaan dominees en rechters en doktoren, die net zoo heeten. Misschien is zij wel de weduwe van zoo'n dominee, of zoo'n rechter, of zoo'n dokter. En dan nog een trap, en daar woon jij. Ik weet niet eens of je voor of achter woont. Ach meesterlief, het doet er in dit leven zoo bitter weinig toe of men voor of achter woont! Je had den sleutel, en je deed de deur open, en je ging zoo in de deur staan, alsof je zeggen wilde: Zie zoo, nu ben ik thuis.

Ik stond buiten, iets lager dan jij, en ik moest tegen je opzien. Ik hield je hand even vast, en ik spotte: „Het meisje en de vrijer nemen

afscheid." Ik herinner me dat ik als jongen 's avonds naar huis loopend het machtig interessant vond om meiden en vrijers te zien, die afscheid namen. „Tot Saterdag", zeiden die, of: „Nou, tot de volgende keer." Dat konden wij niet zeggen... Ik vroeg alleen nog: „Vond je het allemaal gek, wat ik gedaan heb en wat ik gezegd heb, m'n kind?" Het moet vrij poovertjes hebben geklonken, voor een vent van veertig jaar, die directeur is van een groote bankinstelling in Indië. Maar jij antwoordde heel rustig: „Neen gek was het niet." En weer zag ik je oogen, die naar mij keken en glinsterden alsof ze vochtig waren. Boven hoorden we een deur gaan, iemand liep daar over de gang. „Mevrouw de weduwe is nog op", zeide ik. „Ik denk dat zij zich verwondert over dat lange afscheid aan de deur" merkte jij op. Toen begreep ik dat we toch geen meid en een vrijer waren, die elkaars hand nog eens vijf minuten extra kunnen vasthouden. En ik ging heen. Ik keek je nog eens aan in dat halve licht van een lantaarn, die wat verder stond, ik dronk je beeld in alsof het een kelk van den heerlijksten wijn was. Zoo liep het naar binnen. Ik nam mijn hoed af: „Vaarwel,

meesterke!" En ik ging heen. Ik nam ergens een taxi, ik haalde de laatste tram naar Haarlem. En ik was gelukkig, m'n kind, heusch waar, ik was gelukkig. Vaarwel, meesterke!

Mei 192..

Ik schrijf deze brieven alleen nog maar voor mezelf, omdat ik je niet vergeten kan, en omdat ik je niet vergeten wil. Wat is er nu stommer dan vergeten! Ik denk iederen dag nog aan je. Soms, 's morgens in mijn kantoor, gaat de eene bezoeker weg, en voordat de volgende binnenkomt is er even een pauze. En dan denk ik aan jou. Ik kijk op de groote klok, die in mijn bureau hangt: bij twaalven. Nu is het in Holland 'n uur of zes; nu slaapt zij nog. En dan denk ik: Zij, met een hoofdletter! Ik hoor je lachen, ik weet nog precies hoe je lach is, vooral met de oogen, en dan even met den mond. Meer mimiek dan geluid, misschien is het beter om te zeggen: ik zie je lachen, omdat ik Zij met een hoofdletter denk. Ik heb eens een neef gehad, die altijd Zij en Haar schreef met hoofdletters over de vrouw, die hij aanbad. Dat stond heel koddig in brieven, en een beetje profaan ook. Ik heb dien neef wel vijfmaal verloofd meegemaakt, en hij is nu al voor de derde maal getrouwd. Maar altijd schrijft hij nog Zij en Haar met een Hoofdletter. O, meestertje, nu zie ik je weer la-

chen . . . Ik denk dus: nu slaapt Zij nog, en dan denk ik verder, hoe je zult zijn als je slaapt. Zoo rustig en blond als een kind. Misschien glimlach je wel even in je slaap, als een kind dat vage prettige dingen droomt. Misschien ben je ook al wakker om zes uur, half zeven. Het is in Mei in Holland niets onpleizierig om dan wakker te zijn. En dan kijk je zoo wat droomend rond met die oogen, die ik nog altijd voor me zie. Dan lach ik tegen die oogen, dan zeg ik zacht voor me heen: „Dag meesterke, dag zorgeloos meesterke!", en dan gaat de deur open en komt de volgende klant binnen. De dikke makelaar Pinoks, die altijd bezig is zijn manchetten naar boven te schuiven, of de Chineesche heer Sin Njan Po, die heel rijk en heel slim is, of een journalist, die me wat komt vragen. En wanneer zij mij dan zien glimlachen, zeggen ze vrijmoedig: „Wel, meneer Elbronner, ik tref u in een goede bui", en dan kan ik uit den grond van mijn hart antwoorden: „In een zeer goede bui". Op zoo'n dag ben ik een filosoof, een oude wijsgeer, die dankbaar is om het geluk dat hij aanschouwd heeft en die weet, dat bezit het wijsgeerige geluk alleen maar verklei-

nen kan. Dit is bijna iets voor den scheurkalender, vind je niet? En toch zijn er vele dagen, dat ik mij troost met de gedachte, dat het niet kon. Ja, heusch, wat ik heb meegenomen naar Indië is zoo gaaf en zoo mooi, iets anders had nooit mooier kunnen zijn. Ken je dat verhaal van dat kleine Fransche meisje „Petit-Bleu", dat bij een oom en een tante werd opgevoed, die eeuwig kibbelden? Kibbelen is een essentieel bestanddeel van de meeste huwelijken, onthoud dat, als je het nog niet wist. Nu dan, dat kleine meisje ontmoette een jongen man, dien zij erg aardig vond, en die jongeman vond haar ook erg aardig. En toen zei iemand tegen Petit-Bleu: „Wanneer jullie zooveel van elkaar houdt, moet je later met elkaar trouwen." Waarop het kleine meisje heel verschrikt zei: „Met elkaar trouwen? . . . Nee, ik wil nooit met hem trouwen." „Nooit met hem trouwen? En je houdt zooveel van hem!" „Ja, ik houd veel te veel van hem om met hem te trouwen. Want als we getrouwd waren, zouden we net zoo met elkaar moeten kibbelen als oom en tante." Er zijn heel veel dagen dat ik een rustige veertiger ben, die zoo denkt. Dan is het bloed kalm, en het heele menschen-

leven slechts een deel van een seconde in de eeuwigheid. Kom, laten we tevreden zijn met het mooie, blijde, dat we hebben mogen zien en hooren. Waarom moeten we altijd kinderen of zotten zijn, die willen hebben wat zij zien!
Maar er zijn ook andere dagen, dat ik die redeneering en die gelijkmatigheid oude-heerenfilosofie . . . , wat zeg ik! . . . kletspraat scheld. Dan heb ik honger naar Holland, honger naar jou, als een bedelaar naar brood. Dan zou ik . . . , dan wil ik . . . , dan heb ik het gevoel dat er niets noodig is om me alles er bij neer te doen smijten en te nemen, met een paar sterke grepen . . .
Ja, ja, Hamdijah, nanti boleh toetoep, je mag sluiten, neen, ini tidah oesa bawa di kantor pos . . . dezen brief behoef je niet naar de post te brengen, Beter niet . . .

Eind September 192..

Vijf maanden, bijna een half jaar is er verloopen sinds ik de laatste maal schreef. Het kind was ziek, niet mijn kind Tineke, maar haar kind Jan. Ik heb iederen dag aan jou gedacht, maar het was toch alsof dat kind, waarvan wij dachten dat het sterven ging, ons weer dichter bij elkaar bracht, mijn vrouw en mij. In huwelijken, die „niet gaan", ken ik niets treurigers dan de kinderen. En dan die arme Jantje van ons. Mijn vrouw . . . ik denk dat ik je dezen brief wel zal sturen, omdat die je veel duidelijk zal maken, en ik voel dat ik aan jou over alles kan schrijven zonder je te kwetsen. Dat is het voordeel van je meesterschap, en van je positie als werkende vrouw. Neen, kijk me maar niet zoo aan met je groote oogen, want ik spot niet, ik meen wat ik zeg. Jij kunt meer en makkelijker begrijpen dan menige oudere vrouw. Mijn vrouw dan — want dat wilde ik je vertellen — was reeds gescheiden van een eersten man, toen ik met haar trouwde. Je wist dat, ik herinner me dat ik je eens, vaag en heel even, sprak over mijn stiefkind, in een van die weinige uren dat we samen

zijn geweest. Meer heb ik er toen niet over gezegd. Ik had die echt mannelijke neiging om te denken: dat waar je niet over spreekt, dat bestaat ook niet. En het scheen allemaal zoo vreemd voor jou, je was immers jong, drie-en-twinitg, je zou het niet begrijpen . . . Maar nu ik ver van je weg ben en aan je terugdenk, nu weet ik heel zeker dat je alles begrijpt. Mijn vrouw heet Heleen Meerkamp, zij was in den Haag destijds een bekend mooi meisje: Leentje Meerkamp, zoo in de jaren 1905, 1906. Hoe vreemd is dat; nu ik die jaartallen neerschrijf, moet ik bedenken, dat jij toen ongeveer geboren werd, meesterkelief! We ontmoeten nog dikwijls zeeofficieren, of Indische officieren, of bestuursambtenaren, die met zoo'n echte veneratie kunnen zeggen: „Ach natuurlijk, Mevrouw Elbronner, u bent Heleen Meerkamp, nu herken ik u", en dan zeggen ze later tegen mij: „Ik heb vroeger eens op een cadettenbal het genoegen gehad met uw vrouw te dansen. Dat is lang geleden, maar, zooals u ziet, het heeft indruk op mij gemaakt." Of dat nog bestaat, dat instituut van „de bekende mooie meisjes"? Ik heb het altijd wat provinciaal gevonden, heusch, dat zeg ik zonder eenige

afgunst. En mijn vrouw lacht er zelf ook altijd om. „Zeg maar ronduit, dat je me niet herkend had, omdat ik ietwat oud ben geworden", pleegt zij te zeggen, wanneer zij een adorateur uit die jaren ontmoet. En ze is nog knap, eerder klein dan groot, met een heel fijn gezicht. Ik geloof dat die mooie meisjes van vroeger gepraedestineerd waren om ongelukkig te trouwen. Mijn vrouw trouwde, toen zij een-en-twintig was, met Hasling, een eerste-luitenant van het Indische leger. Een knappe, lange kerel, imposant in zijn uniform. Haar vader had een hooge positie aan een der ministeries, zijn vader was gepensioneerd kolonel, je hebt van die huwelijken, die zoo logisch zijn! Was mijn vrouw dom? Het zou wreed en laf zijn om dat nu te beweren. Ik geloof dat een kwart eeuw geleden alle meisjes nog dom waren, tenzij zij of heel geraffineerd, of heel leelijk waren. Begrijp je me? Zij trouwden, gingen naar Indië. En daar brak heel gauw de illusie. Indië is een bedonderd land voor illusies, ze worden er gauw gekraakt, ze zijn nog minder tegen de warmte bestand dan tegen de koude. Hasling bleek een onaangenaam heer, althans om mee getrouwd te zijn. Een

charmeur in de soos, een gezellige plakker, en thuis een lastige vlegel, een „tiran en pantoufles", zooals de Franschen dat noemen, en eindelijk zelfs een bruut. Mijn vrouw onderging dat eenige jaren met een zekere gelatenheid. Zij had de nog ouderwetsche opvatting van het huwelijk, dat men niet trouwt om maar weer te scheiden. En bovendien was er een kind geboren, Jantje, een ongelukkig, zwak kind. De uitspattingen van den vader, het zenuwgestel van de moeder, dat alles vond men terug in een zwak jongetje met een te groot hoofd en slappe beentjes. De tragedie duurde nog een enkel jaar voort . . . In dien tijd ontmoette ik haar voor het eerst in Bandoeng. Hasling lag daar in garnizoen, ik moest er een paar maanden zijn voor de reorganisatie van het agentschap van onze bank. Ik ontmoette hen 's avonds op de soos, tegelijk met vele anderen. Zij maakte indruk op mij. Bandoeng was toen nog een klein gat, in een week tijd kende je de historie van alle Europeesche bewoners. Ik hoorde dus dat Hasling een geuniformde dronkelap en een speler was, en dat scheen mij bizonder tragisch voor die mooie vrouw. Zij kon nog zeer vroolijk en geanimeerd zijn in gezel-

schap, en toch voelde men dat zij ongelukkig was. Op een avond werd er aan een heerentafeltje over Heleen Hasling gesproken; iemand gaf in bedekte termen te verstaan, dat zij ook niet afkeerig was van een flirtation. Ik, die anders de kalmte in persoon was, stoof op, sprak van „verdoemde Indische lasterpraat" en zeide bovendien, dat het geen wonder zou zijn als zoo'n vrouw ging flirten, getrouwd met een nachtbraker en een ploert als kapitein Hasling. Want hij was inmiddels kapitein geworden. De anderen keken mij verwonderd aan; waarom die Elbronner zich zoo opwond? Ik ontmoette haar nog een paar malen, aan een diner zat ik eens naast haar, wij konden goed met elkaar opschieten, meer niet. Ik had daarvóór liaisons gehad; een ongetrouwde man, die geen liaisons heeft vooral in Indië, is niet normaal. En nadat ik weer uit Bandoeng terug was te Batavia, had ik weer een of twee liaisons. In Indië duren die dingen niet lang. Het Europeesche publiek in Indië, dat is precies een zee, die altijd door in beweging is. Als je na een jaar of na een paar jaar ergens terug komt, vind je bijna niemand meer terug van de oude bewoners. Uiterlijk schijnt het nog hetzelfde,

net als de zee. Maar wanneer je goed gaat kijken, dan ligt er geen korrel zand meer op z'n plaats. Vriendschap, liaisons, het is er net als de plantengroei, hevig maar kort. Zóó ken je mekaar, zoo wordt er een overgeplaatst. Bij vriendschappen is dat wel eens jammer, bij liaisons meestal niet... Maar laat ik niet verder gaan met filosofische beschouwingen over al die dingen van vóór mijn huwelijk, die ik als jeugd-dwaasheden heb leeren zien en — neen, niet vergeten, maar — bedekken met een grooten mantel der schijnliefde!... Twaalf jaar geleden ontmoette ik Heleen Hasling voor de tweede maal, toen in het Hotel des Indes te Weltevreden. Ik had daar op een middag een diner met een paar zakenrelaties, we kwamen met vier of vijf mannen de eetzaal binnen, al pratende, toen zag ik haar rechts aan een tafeltje zitten, met haar kind. Ik had haar toen in anderhalf jaar niet ontmoet en ik had haar geheel uit het oog verloren. Ik sprak haar even aan: „Mevrouw Hasling, hoe maakt u het?" Zij antwoordde eenvoudig: „Niet meer Mevrouw Hasling, ik ben gescheiden." Ik zweeg even. Je kunt iemand lastig geluk wenschen met een scheiding, en voor con-

doleeren was er toch ook geen aanleiding. Zij voelde de moeilijkheid en sprak gewoon door, over menschen, die ik destijds in Bandoeng ontmoet had, en die nu in Batavia moesten zijn. Daarna over het kind, dat ziek was geweest, toevallig had zij een dokter geconsulteerd, die tot mijn persoonlijke kennissen behoorde. Wat haar plannen waren, vroeg ik. Och, zij bleef nog een paar dagen hier, dan ging zij een tijdje logeeren bij een vriendin, die getrouwd was met een administrateur in de suiker, dicht bij Djokja, en daarna . . . , dat wist ze niet. Ze zou maar naar Holland teruggaan. Ze moest nog wennen aan de positie van gescheiden vrouw, zeide zij glimlachend. Ik lachte ook, klopte het kind eens even op z'n bol, en nam afscheid met een: „Ik hoop u dezer dagen toch nog wel eens te zien, Mevrouw Meerkamp." De kennissen met wie ik eten moest, waren al aan de hors d'œuvre begonnen. Een van hen, oud-Hagenaar, zeide: „Die Heleentje Meerkamp blijft toch altijd even mooi; is het waar dat zij eindelijk van dien vlegel van Hasling gescheiden is? God bewaar me, hoe houdt een vrouw het nog zoo lang met zoo'n vent uit! Enfin, de Haagsche meisjes

uit dien tijd laboreerden allemaal zoo'n beetje aan uniform-fetischisme, wat zeg jij?" Ik antwoordde, dat ik het niet wist, want dat ik Amsterdammer was. Maar het gesprek over Heleen Meerkamp was mij onaangenaam. Ik voelde een onredelijke jaloezie op haar heele verleden, en een neiging om haar te verdedigen, ja zelfs om het voor Hasling op te nemen, want hij was toch immers haar keuze geweest. Maar ik wist me te beheerschen en bracht het gesprek op een ander onderwerp. Alleen herinner ik me dit nog: later gingen we een whisky-soda drinken in den tuin van de Harmonie. Hoe het gesprek daarop kwam, zou ik niet meer kunnen zeggen, maar een van de tafelgenooten zeide: „Zoo'n jonge, ongetrouwde bankdirecteur als meneer Elbronner kent al de mooie vrouwtjes van Indië. Zóó komt hij een eetzaal binnen, zóó maakt hij er een praatje mee." En die banale opmerking was met niet onaangenaam, ik was zelfs gevleid! Daarna... daarna ontmoette ik Heleen meermalen. We gingen samen naar de bioscoop, naar den schouwburg, we maakten 's Zondags wel eens autotochten. Zij ging toen naar Djokja, logeeren bij die vriendin. Wij correspondeer-

den samen. Dat vooral deed mij inzien, dat er een essentieel verschil was tusschen mijn vroegere gevoelens voor andere vrouwen en die voor Heleen. Ik had nooit met andere vrouwen gecorrespondeerd. Uit practische overwegingen had ik dat altijd nagelaten. Zij was de eerste aan wie ik brieven schreef, en het was mij een genoegen aan haar te schrijven, zooals het mij nu een genot is aan jou . . . En jij zult het niet weten, arme meesterlief, maar vooral . . . . arme Ik.

En wij vonden elkander. En wij zijn getrouwd. Ik moet nu heel openhartig zijn: wij beiden wisten, dat het ook een liaison had kunnen zijn, en blijven. Zij vooral vroeg: „Ben jij wel een man om te trouwen, en er geen spijt van te hebben?" Ik was toen heel sterk, en overtuigd van mezelf. En ik wilde trouwen, ik wilde het geluk van een burgerlijk huwelijk. Zij waarschuwde mij: „Als wij trouwen, denk er dan om, dat ik niet de kracht zal hebben om voor de tweede maal ongelukkig te zijn." En ik lachte al haar bezwaren weg. Hoe kon iemand praten over ongelukkig zijn, terwijl we zoo gelukkig waren als wij in dien tijd! We wachtten, we trouwden, het kind werd geboren, Ernes-

tine, mijn Tineke. Hoeveel jaren het volmaakt geluk duurde, ik zou het niet kunnen zeggen. Wanneer er iets niet goed is geweest in ons huwelijk, dan is de fout bij mij geweest. Heleen had gelijk, toen zij twaalf jaar geleden zeide: „Er zijn mannen, die geschikt zijn voor een liaison, en niet voor het huwelijk." Zij hield van mij, ik hield van haar, maar zij waarschuwde mij: „Denk erom, ik vraag niet om getrouwd te worden. Ik heb een kind, ik ben gescheiden, en dan . . . denk je, dat jij altijd van eene vrouw zult houden?" Daarop heb ik, niet eens, maar vele malen geantwoord: „Van jou wel." En dat is ook vele jaren zoo gebleven. Ik zou bijna durven zeggen: het is nog zoo. Ik heb in die jaren wel eens gekheid gemaakt en geflirt met andere vrouwen. Een man verliest, net als een vos, wel zijn haren, maar niet zijn streken. Maar dat ging allemaal buiten het hart om. Ik heb nooit een andere vrouw vergeleken met Heleen. Flirten is niets anders dan toegeven aan de ijdelheid. Een vrouw toont dat zij een man wel aardig vindt; welnu, uit contra-beleefdheid, en als een bedankje voor de betoonde belangstelling, vindt hij haar ook aardig. Ik heb er mijn

vrouw wel eens mee gehinderd. „Wat heb je er aan?" vroeg zij, en ik kon uit den grond van mijn hart antwoorden: „Niets". Wij hebben nooit geheimen voor elkander gehad, tot het einde van dit laatste verlof, totdat ik jou ontmoet had. Men kan zijn vrouw beter het bedrog met eene andere bekennen dan het verlangen naar eene andere... Er is niets wreeders, niets meer vernederends voor haar denkbaar dan te weten, dat ik nu iederen dag even begeer om... niet getrouwd te zijn. Dat kan ik haar niet aandoen. Dat heeft zij niet aan mij verdiend. Zij heeft zich eenmaal volkomen aan mij toevertrouwd, omdat ik dat wilde. Zij is, met het kind, het ongelukkige zwakke kind tot mij gekomen en heeft gezegd: Hier zijn we samen, omdat jij dat zoo wilt. Ik ben geen ploert, meesterlief. Toen ik trouwde was ik als een bank, die een garantie gaf, en een behoorlijke bank komt hare verplichtingen na. Dat wil jij toch ook? O, het is mij soms alsof ik met je praat over al deze dingen, alsof ik je wijze oogen op mij gevestigd zie, en alsof je goedkeurt alles wat ik doe. Want dat is het verschil tusschen jou en Heleen: zij is een vrouw van de vorige generatie, en jij bent de moderne

vrouw. Zij kan liefhebben, maar niet redeneeren. Zij bezit hart en geest, maar zij mist het koele nuchtere verstand, dat jouw groote kracht in dit leven is. De mooie meisjes uit haar tijd hadden dat niet noodig, en hoeveel beter en mooier zou het leven voor velen hunner geweest zijn, als zij het wel hadden gehad. Of maak ik dat mezelf maar wijs? Het jongetje, Jantje, kon me zoo hinderen in die laatste maanden. Dat was jouw schuld. Arme, lieve meester, nu moet ik je ook al met schuld gaan beladen. Het is een goed, zacht jongetje, maar leelijk, en met soms van die onberedeneerde driftbuien, of buien van stille verlegenheid. En wanneer ik me ergerde aan het kind, dan ergerde ik me aan dat stomme eerste huwelijk van Heleen. En wanneer ik geprikkeld was, dan zeide ik dat soms in kwetsende woorden. Zij antwoordde alleen: „Je bent wèl veranderd . . ." Tot het kind ziek werd, één van die vreemde, kwaadaardige ziekten, die kinderen in de tropen kunnen overvallen. Het moest naar het ziekenhuis, we kónden hem thuis niet verplegen. In die bezoeken aan het ziekenhuis in die dagen van angst om den jongen, vonden we elkaar weer geheel terug.

Het was in die dagen, dat ik mij herinnerde, hoe zij zich eenmaal, met het kind, aan mij had toevertrouwd. In mijn gedachten stonden jullie naast elkaar: jij, jong en sterk, onafhankelijk door je meestertitel en je betrekking, en zij, zoo weerloos en afhankelijk van een man. . , niets anders dan een mooie, lieve vrouw. Ik ben geen ploert, meesterke, of alleen maar een bijbelsche ploert! Want je weet: ook wie in gedachten een andere begeert, pleegt reeds overspel. Goed dan, ik ben een bijbelsche ploert, maar geen wereldsche. Ik blijf de man van mijn vrouw. Het jongetje is nu weer beter, hij is weer thuis, maar hij is nog slap en gaat nog niet naar school. Iederen middag als ik van kantoor kom, breng ik iets voor hem mee, een boek, postzegels, landkaarten, hij verzamelt postzegels en interesseert zich erg voor landkaarten, en dan is hij zoo dankbaar, en zij, Heleen, ook. De stemming is nu weer heel mild in ons huis. En soms kijkt zij mij aan, alsof zij medelijden met mij heeft. Ik begrijp dat niet, zij kan niets weten van wat er in mij omgaat. En dan kunnen die blikken mij benauwen. Mijn haren zijn in de laatste maanden erg aan het grijs worden. En onze

dokter, die Jantje in het ziekenhuis behandelde, keek mij ook al zoo taxeerend aan en zeide eens: „U werkt toch niet te hard? Ga eens een maand op reis. De boog kan niet altijd gespannen blijven." Ik heb er maar eens om gelachen, ik zal hem niet aan zijn neus hangen, welke boog bij mij gespannen blijft. Gespannen, gespannen tot het uiterste, en dan zonder dat de pijl verschoten wordt. Ook dezen brief moet ik je niet zenden. Het is geen goede brief. Later maar weer eens . . . Tida oesa Hamdijah, tida oesa.

9 *December* 192..

Het is vandaag een verjaardag, een sombere verjaardag. In de lijst van mijn „uitgegane" privé-correspondentie staat op den negenden December van het vorige jaar: „Mr. A. Berndsen. Amsterdam." Alsof het een doodgewone brief was, aan een kennis, of aan een advocaat, over een particuliere aangelegenheid. Wel een zeer particuliere aangelegenheid, meesterlief, ik moet er maar eens diep bij zuchten. Een jaar rolt gauw voorbij, en de oude Ovidius wist het reeds: Arbeid is de beste afleiding. Er is niets waarin een mensch zich zóó volkomen kan onderdompelen als in het werk. Soms denk ik wel eens dat alle groote werkers der eeuwen niets anders waren dan teleurgestelden in de liefde. Zou Napoleon het misschien niet bij dien eenen grooten veldtocht in Italië gelaten hebben, wanneer Josephine hem gedurende dien tijd en daarna trouw was gebleven? Qui sait? In werk kan men alles vergeten. En een bankdirecteur kan zich altijd net zooveel werk scheppen als hij zelf wil. Dat is makkelijk.
Begin December heb ik toch een paar dagen vrij genomen, ik had ineens op 'n avond het

gevoel dat ik niet meer kón, dat ik gek zou worden wanneer ik nog één brief las, nog één letter schreef. Ik zat 's avonds om zeven uur in een toestand van verdazing in mijn voorgalerij. Mijn vrouw had een kop thee voor mij ingeschonken, die kop thee stond naast mij en werd koud — voorzoover iets dan koud wordt in de kentering in Indië . . . De kinderen waren even bij me gekomen, en Tineke was naast mij komen staan en had gezegd: „Zoo ouwe", met daarna een verhaal van haar school. Het was niet tot mij doorgedrongen. Anders praat ik met haar, of haal haar eens even aan, net als een poesje... Ik schreef nog nooit over haar, mijn eigen kind aan jou. Het is vreemd, maar dat kan ik niet. Jullie schijnen mij twee elementen in dit leven, die elkander niet kunnen verdragen. Misschien omdat dat kind het bewijs is dat ik mijn vrouw wel zeer heb liefgehad . . . Het is een klein, mooi, vroolijk meisje, op stevige beenen, met blauwe oogen, die frank de wereld in kijken. Ik hoop soms, dat zij net zoo zal worden als jij bent, zoo onafhankelijk en sterk en gelukkig. Meer kan ik niet over haar schrijven. Ik voel het als een profanatie tegenover Tineke, en tegenover

jou. Dit kun je weer niet begrijpen, beste kind, maar dat hoeft ook niet . . .
Waar bleef ik? Ah juist, ik zat in mijn voorgalerij in een toestand van verdazing en verlamming. Ik wist dat ik naar de mandikamer moest gaan om te baden, dat ik me moest kleeden voor het eten, en ik kon niet. Ik sprak met mezelf: „Vooruit Fred, stel je niet aan." Maar ik bleef zitten met een zinneloos lachje op mijn gezicht. Ik denk dat het zóó is, wanneer je gek wordt. En op dat psychologische moment reed er een auto voor mijn voorgalerij en uit dien auto stapte Frans Hovink, administrateur van het rubberland „Pasir Kampret", een van mijn oudste vrinden. We zijn als jongens samen op school geweest in Amsterdam, en we zijn tegelijk naar Indië gegaan, hij in de cultures, en ik in den handel. Er zijn tijden geweest, dat we elkaar in geen jaren zagen en ook niet schreven. Indischmannen schrijven niet veel en niet graag, als het niet strict noodig is. Behalve in bizondere omstandigheden. Pas op als je lacht, meesterke! Maar nu zit Frans Hovink sinds eenige jaren in het Bantamsche en nu zien we elkaar weer geregeld. Het is zoo makkelijk, iemand, dien je zoo lang kent,

dat er bijna nooit iets bizonders te vertellen is! Hij is getrouwd, dat is hem overkomen in zijn laatste verlof, en dat huwelijk is niet zoo erg geslaagd, zooals hij zelf goedmoedig zegt. Zijn vrouw is een Duitsche, de planters noemen haar altijd oneerbiedig „een onderdeel van de anti-Duitsche propaganda". Zij is lang, blond, niet onknap, en ze heeft een soort van Feldwebel-natuur. Zij drilt alles wat er in haar buurt komt: personeel, gasten, kennissen. — Frans Hovink stapte dus uit zijn auto en zeide spontaan: „Godbewaarme kerel, wat zie jij eruit, wat mankeert je?" „Ik voel me niet goed, ik was wat ijl in mijn hoofd, zoo flauw." „Oesman!" Frans riep mijn oudsten huisjongen, den sepèn. „Oesman, kassi bottle brandy, lekas." En Oesman kwam snel met de cognacflesch. De oudere planters herstellen nog altijd alles met cognac of whisky! Hij schonk een glas in en dwong mij te drinken. En ik kwam waarachtig langzamerhand een beetje bij. Het duizelige, machtelooze gevoel ging weg. Misschien kwam het ook doordat ik dat goeie, dikke gezicht van Frans weer terugzag. We vroegen hem te blijven eten, maar hij moest terug. Hij was even voor zaken in Batavia geweest.

„Ik had Käthe beloofd op het avondeten terug te zijn, en dat haal ik toch al niet meer", zei hij met een komiek benauwd gezicht. „Zeg kerel, rijd met me mee, bij ons zijn de regens al door. Het is net een beetje afgekoeld. En als jij meekomt, durft m'n vrouw niets te zeggen." Hij bleef, toen hij zag dat ik er wel ooren naar had, eerst nog een splitje bij ons drinken. Heleen animeerde mij ook: „Kom vooruit, bel Wakkers op en ga mee. Dan ben je er eens even uit." En ik ging mee. Ik denk dat ik behoefte had om mij een paar dagen te onttrekken aan de leugen, die mijn huwelijk is geworden. We reden weg, de chauffeur voor, Frans en ik achter, eerst naar Tangerang, vandaar naar Serang, en dan eindelijk echt het Bantamsche in. Het was zeer goed om alleen samen te zijn met iemand, dien ik zoolang ken als Frans Hovink. Hij spreekt nooit over zijn huwelijk, maar ik weet dat het een groote teleurstelling is, die hij gelaten draagt. „Ieder mensch krijgt het lot dat hij verdient", pleegt hij te zeggen als er over anderen gesproken wordt. En dan weet ik dat hij zichzelf bedoelt: „Dan had je maar beter moeten uitkijken." Terwijl de wagen voortjoeg door

dat donkere landschap, zuchtte ik eens een paar malen diep, zoodat Frans, die rustig een sigaar rookte, eindelijk zeide: „Ik geloof dat jij je ook niet erg lekker voelt." En toen heb ik hem er wat van verteld, van jou, van een jaar geleden, en dat ik je dat heele jaar geen dag uit mijn gedachten had kunnen zetten. Frans gaf eerst geen antwoord, en wanneer ik niet telkens het vuur van zijn sigaar had zien aangloeien, dan had ik even goed kunnen denken dat hij sliep. Pas na een heelen tijd zeide hij: „Wanneer wij nu jongens waren van vijftien à twintig à vijf-en-twintig jaar, dan zou dat heelemaal niet erg zijn. Maar jij bent bankdirecteur en ik ben administrateur van een rubberland, tja, dat is leelijker . . . Ik denk niet dat je mij om raad vraagt. Wij zijn geen van beiden menschen, die om raad vragen. Ervòòr niet, en ernà ook niet. Ik zou je alleen maar kunnen zeggen: Dat mag je Heleen niet aandoen, en dan weet jij wel wat ik bedoel." Om over negenen waren we pas „boven", aan de administrateurswoning van Frans. Zijn vrouw was geladen, dat kon je zien, maar toen ze mij zag, deed ze poeslief. „Der Duitsche vrouw is de eerbied voor een bankdirektor

aangeboren", pleegt Frans te zeggen. We bleven nog lang in de breede galerij zitten, die aan drie zijden om de woning heen loopt. We spraken over politiek en rubber, niet meer over huwelijk of liefde, want ook hier gold: In het huis van den gehangene spreekt men niet over den strop. Zijn vrouw verdween vrij spoedig. Als ik er bij ben, durft zij hem niet zoo erg te tiranniseeren, en wanneer zij hem niet naar hartelust kan tiranniseeren, dan heeft het leven voor haar maar halve waarde. Om half twee ging Frans ook naar bed, want om half zes is hij altijd weer op. Ik ging mij ook uitkleeden, want een kwartier nadat de gastheer in zijn kamer is, belt hij naar het machinehuis, dat op een anderen heuvel, vijf minuten van zijn woning af staat; dan zet de waker den motor stop, die het licht levert, en dan is de heele „besaran" van Pasir Kampret in eens in duisternis gehuld. Dat zijn zoo de regels van het huis. Maar ik kon nog niet slapen, en aangezien mijn logeerkamer aan een afzonderlijke zijde van het huis lag, ver van de andere slaapkamers, kon ik ongestoord in mijn pyama weer op de galerij gaan zitten. Ik stak een sigaar aan, hoofdzakelijk tegen de mug-

gen, en daar heb ik rustig zitten denken, aan jou. Naarmate ik er langer zat, kon ik beter de dingen onderscheiden. Achter en boven de heuvels tegenover mij, zag ik het vage licht van een bewolkten tropennacht; ook zag ik den lichten weg, die naar beneden loopt, over een brug, en die dan in de rubberboschen verdwijnt. Ik hoorde het murmelen van het rivierwater, dat onder die overdekte houten brug door loopt. Ook het tjiep-tjiep-tjiep van een paar vrijende tjitjaks, of den melancholieken roep van een tokkèh. In het bosch klopte die vogel, dien zij hier „toekang kajoe" of timmerman noemen, soms heel hard en nadrukkelijk tegen een boom. Zoo zat ik daar, alleen, en dacht. Het waren de gedachten van een poëtischen bankdirecteur. Stel je voor, dacht ik, dat je nu eens niet Elbronner was, de directeur van de Bataafsche Bank, en getrouwd met Heleen Meerkamp, maar dat je iets jonger was, en ongetrouwd, en employé in de cultures, en dat je dan Annie Berndsen ontmoet had, en met haar trouwde. Samen in die ijle wijdheid van het Indische landschap! Samen met haar te leven, ver van de domme wereld, en niets anders genieten dan haar schoonheid in de

schoonheid van den tropennacht. Mijn gedachten gingen erg op hol, zoo alleen, daar buiten . . . Pas om vier uur ben ik wat gaan slapen, en om zes uur was ik alweer op. Ik hoorde Frans zingen in de mandikamer. De mandikamers liggen hier een eind achter het huis, twee evenwijdige overdekte galerijen voeren er heen. Het water in de reservoirs is bergwater. In de mandikamer zingt Frans; de badkamer is waarschijnlijk de eenige plaats waar hij nog zingen mag. Vroeger had hij wel een grappige stem, en dan zong hij wel eens, terwijl hij zich zelf accompagneerde bij de piano, maar zijn vrouw heeft dat afgeschaft. Ik denk dat zij dat gezang onordelijk vond, of dat zij bezwaar had tegen de Fransche liedjes, die hij wel eens zong . . . Het is een merkwaardige vrouw; zij doet mij altijd denken aan een directrice van een meisjeskostschool. Maar in de mandikamer zingt hij nog. Ik luisterde. Hij zong dat lied van den schoenlapper, ik geloof dat het van Emiel Hullebroeck is. Ken je het niet? Ik geloof dat het zoo is:

„Ik zit er m'n schoentje te naaien,
En trek d'er m'n draadje maar toe."

Je hoorde hem met water plassen en kletsen, en eens zeide hij: Brrr!, omdat het koud was, dat bergwater zoo vroeg in den morgen! Nu was hij zich zeker aan het afdrogen, want luider en met veel aplomb klonk zijn vroolijke stem, de stem, die ik net zoo kende in onzen schooltijd:

„Want vrouwen zijn vellen van haaien,
En leer, dat is vel van de koe."

Ik moest glimlachen. Arme Frans, dat was de eenige wraak, die hij nog nam op het leven: . . . Want vrouwen zijn vellen van haaien . . . Hoe belachelijk, en hoe tragisch. Maar aan het ontbijt was hij gelijkmatig en welgemoed, een man die zich verzoend heeft met dit bestaan. Zoo ver ben ik nog niet, dacht ik met afgunst. En hoeveel gemakkelijker moest het mij vallen. Wanneer ik maar niet zoo'n opstandige dwaas was.
We wandelden 's morgens samen een deel van de tuinen door — tuinen noemen ze dat, maar het zijn bosschen, meesterke! — naar een nieuw stuk, dat in ontginning wordt gebracht.
Het was heel prettig om daar zoo rustig te

loopen door die stille, regelmatige boschen van rubberboomen. De cups hingen nog aan het onderste punt van de schuine groeve, waaruit de boomen bloeden. Het witte sap drupt heel langzaam naar omlaag. Hier en daar waren de tappers en tapsters de cups al aan het ophalen. Wanneer ik zoo in de cultures van Indië rondwandel, voel ik mij altijd zeer „aan de bron van alle dingen". Dan zou ik graag planter willen zijn in plaats van bankdirecteur. Want die Romeinsche keizer mocht dan al zeggen, dat geld niet stonk, maar vies is het toch wel eens, meestertje! Frans Hovink wandelde naast mij, dik en heel tevreden in zijn toetoepjas, met den kraag altijd open. We kwamen aan het nieuwe stuk; daar waren ze aan het branden en hakken om het oerbosch plaats te doen maken voor nieuwen hevea-aanplant. Groote ploegen Bantammers werkten daar onder toezicht van hun mandoers en met een enkelen Europeeschen employé, die de supervisie hield. Het was er warm, zelfs die kerels zweetten in hun horizontaal gestreepte truien, zoodat velen die hadden uitgetrokken; en in het felle licht van de stijgende zon glommen hun bruine torso's. Er klonk geklop en ge-

hak, soms schreeuwde een mandoer iets hards, en soms was er de kreet van een vogel, die opgejaagd scheen door het lawaai der menschen. Heel langzaam zag men het oerwoud veranderen in mooi glad terrein, en „over zes jaren tappen we hier ook van dat witte goedje, waarvan de autobanden gebakken worden", zei Frans voldaan.
We liepen terug, en als een voortzetting van mijn gedachten mompelde ik: „Ik zou best planter willen zijn". Frans begon te lachen en zeide: „Ja, natuurlijk, vroeger had ik dat ook; als ik in Batavia was geweest, wilde ik in den handel of in het bankwezen zijn. Niet eens directeur, zooals jij, meneer, maar in een bescheiden positie. Alleen maar om iets anders te zijn dan wat je bent. Zoo zijn we toch op z'n tijd allemaal! Ik had jou wijzer willen hebben. Lees je nog wel eens iets, behalve jaarverslagen? Nou, dan moet je Shakespeare nog eens uit de kast lichten, als de witte mieren hem tenminste niet opgepeuzeld hebben. In „Julius Caesar" zegt Antonius:

„Het ligt, waarde Brutus, niet aan ons
gesternt',
Doch aan ons zelf, dat wij zoo nietig zijn."

Is dat niet zoo? Ja, lach jij me maar uit: een rubberboer, die Shakespeare citeert. De menschen denken altijd, dat ze het een tweeden keer beter zouden doen. Een Engelschman, James Barrie, heeft daar een verdomd goed tooneelstuk over geschreven. Ik wou, dat ik dàt eens even kon gaan zien, en ik wilde dat alle menschen het konden zien, die aan de sterren, aan de omstandigheden, of hoe je het noemen wilt, de schuld geven. Wijzelf zijn het, die ons leven maken, beroerd of goed. En ik denk maar, de een slaagt wat beter als planter en de ander als echtgenoot, maar ten slotte is het allemaal eigen fabrikaat". Ik gaf hem niet veel antwoord, ik knikte maar eens instemmend, en glimlachte wat vaag voor me heen; om de waarheid te zeggen vond ik hem nogal bespottelijk met zijn theorieën over het menschelijk geluk. Hij zeide nog: „En dat van dat jonge meisje, waarvan je me den naam niet genoemd hebt, maar dat ik mij heel goed kan voorstellen hoor!, dat zou ik me maar uit m'n hoofd zetten, als ik jou was. Ik geloof niet dat jij een man bent, die vrede en bevrediging zou vinden in een geluk, dat opgebouwd was op de ruïnes van levens van andere menschen."

Ik werd kwaad en zeide, dat ik dergelijke praatjes ook al tegen mezelf had gehouden, en hij bleef zoo kalm, terwijl hij antwoordde: „Wel Fred, als twee mannen zooals jij en ik het dan volkomen over iets eens zijn, dan zal het toch ook wel in orde zijn, denk je niet?" Ik wilde nog meer zeggen, ik voelde dat ik jou wilde verdedigen en mijn liefde voor jou, maar ik kon niet. Ik vond Frans een zakkigen, onbegrijpelijken vent, het speet me dat ik met hem mee was gegaan en dat ik met hem gesproken had over dingen, die hij toch niet kon begrijpen. Als je zelf ook getrouwd bent met zoo'n kwaaddenkend, tiranniek vrouwspersoon als zijn Käthe!
Den volgenden morgen ben ik alleen teruggereden. „Tot ziens, waarde Brutus!" zei Frans goedig, terwijl ik wegging.
En nu is het een jaar geleden, dat ik je voor de eerste maal schreef. Ben ik in dat jaar beter, verstandiger geworden, of alleen maar ouder? Ik geloof wel, dat ik veel rustiger ben geworden, minder opvliegend, minder hatelijk, minder gauw kwaad. Jouw beeld is zoo dikwijls naast mij en voor mij, en zoo vele malen denk ik: „dat zou zij niet willen". Verder voel ik vooral op dezen dag heel

sterk de nuttelоosheid van dit alles. Het zal nooit gebeuren, er zal nooit iets zijn. Het zal alles blijven zooals het was, om de redenen die jij kent, omdat ik alleen maar een bijbelsche ploert en geen wereldsche ploert ben! Ik verlang er soms naar te hooren, dat je getrouwd bent. Ik lees sinds eenigen tijd met groote belangstelling in alle Hollandsche kranten, die ik op kantoor krijg, de rubriek „Familieberichten". Verloofd . . . , ondertrouwd . . . , getrouwd . . . . Uitstekend is dat om zoowel den ondertrouw als het huwelijk te adverteeren. Wanneer ik je dan soms gemist mocht hebben bij de ondertrouwberichten, dan vind ik je toch in elk geval bij de huwelijken. Soms zie ik in zoo'n lange lijst een naam, die lijkt op de jouwe, dan schrik ik toch even, en ik denk: *als* ze het eens was! Als je het was, dan zou dat beteekenen, rust. Want dit is nog altijd rusteloosheid. En als ik dan maar wist dat je heel gelukkig was . . .

16 *Juli* 192..

De tijd is als een groot monster, dat met snelle passen voorwaarts rent. En het monster sleurt ons allen mee. Het leven gaat zoo snel, dat we de gelegenheid missen voor vreugde en leed. Vreugde is iets, dat men langzaam moet genieten. In onzen tijd brengt men het niet verder dan pret. Pret is iets haastigs. En wie van ons kent er nog leed? Misschien verdriet of verdrietigheid, zooals kinderen dat kennen. Maar leed is iets, dat duurt, en wat duurt er nog? Het leven is een mallemolen, en wij draaien mee. Langs den wand van de tent zijn kleurige beelden geschilderd, en soms zien we ineens, in den roes die ons leven is, hetzelfde beeld weer terug. We dachten dat we heel hard voorwaarts stoven op houten paarden of in schommelende schuitjes, maar dat was niet zoo, we draaien alleen maar in de ronde!

In den doezel van dit haastige, drukke leven ging je beeld langzaam vervagen, meesterlief, zooals een oud portret, dat verbleekt. Men zou zoo graag willen, dat het niet verbleekte, men zou er chemische procédé's op willen toepassen om het beeld

scherp te houden, zoo scherp en duidelijk als het eenmaal was, maar niets baat, het beeld verbleekt. Anderhalf jaar is een stofje in de eeuwigheid, maar in een menschenleven is het een heel brok. Ik denk nog wel eens aan je, maar de groote helderheid der eerste herinnering ging zachtjesaan verloren. Er is geen chemisch procédé dat aan de oude verbleekte foto's hun scherpte terug kan geven. Maar het echte leven kent nog andere procédé's dan de chemie. Luister. Ik heb je wel eens verteld of geschreven over Wakkers, mijn oudsten mededirecteur, Th. A. R. Wakkers, een brave kerel, geweldige, ouderwetsch-Indische werkkracht, heel gierig, zoon van een brievengaarder en — trotsch op zijn afkomst. Welnu, Wakkers heeft een zoon, Frits Wakkers, een geschikte jongen, die een paar jaar geleden is afgestudeerd in Leiden als meester in de rechten. Frits Wakkers heeft daarna een tijd in Rotterdam, in Hamburg en in Londen gewerkt, en is nu een week geleden hier aangekomen om bij onze Bataafsche te werk te worden gesteld. Ik had hem natuurlijk op kantoor al eenige malen gesproken, maar gisteravond zou hij tusschen zeven en acht, dat is nog altijd het

visite-uur in Indië, zijn opwachting bij ons thuis komen maken met zijn jonge vrouw. De oude Wakkers is weduwnaar, hij woont in een van de paviljoens van het Hotel des Indes, waar zijn zoon en zijn schoondochter nu ook nog zijn. Maar die zijn al een huis aan het zoeken en Wakkers had tegen zijn schoondochter gezegd: „Als je wat wilt weten van leveranciers en bedienden en al die beweging meer, dan ga je maar eens praten met mevrouw Elbronner. Die kan je daar heelemaal van op de hoogte brengen. Maar niet denken, dat jullie hetzelfde inkomen hebben als een directeur! Vooral de eerste jaren zuinigjes-an hoor!" Vooral dat laatste was weer echt de oude heer! We hebben er hartelijk om gelachen met z'n vieren, Heleen en ik, en Wakkers Jr. en — wel, ik behoef jou niet te vertellen met wie hij getrouwd is, . . . met Greta Duyvensz, jouw clubgenoot en vriendin uit Leiden. De jonge Wakkers en ik zaten samen te praten en tegenover ons op de breede bank in de voorgalerij zaten Heleen en het jonge vrouwtje Wakkers. Toen ving ik het woord „Leiden" op, en ik weet niet waarom, maar ik bleef verder met één oor luisteren naar het andere

gesprek. „Hebt u gestudeerd?" vroeg mijn vrouw. En ik hoorde het vrouwtje vertellen: „Ja, en ik zat vlak voor mijn doctoraal, toen ben ik er mee uitgescheiden. Wel jammer, het kwam door familie-omstandigheden, och, zooals dat feitelijk altijd gaat. Moeder was ziekelijk en ik ben de eenige dochter. De jongens allemaal uit huis, dus vader een ongezellig leven, overgelaten aan dienstboden en een verpleegster voor moeder. Moeder stierf, toen kon ik ook weer niet van huis weg, totdat *hij* kwam." Zij wees met een glimlachje naar haar man. En door mijn hoofd vlogen de gedachten: zij zal vier-en-twintig of vijf-en-twintig zijn; maar dan moet zij tegelijk met Annie gestudeerd heben. En alsof ik bang was, dat het mij zou ontglippen, zoo begon ik ineens met haar te spreken over het leven van meisjesstudenten in een universiteitsstad. De jonge Wakkers, die midden in een verhaal was over het moderne bankwezen in Duitschland, was er, geloof ik, een beetje verwonderd over. Maar wat kon mij dat schelen! Ik doorleefde ineens weer enkele uren van anderhalf jaar geleden in Amsterdam. Zij vertelde . . . van hun club, hun soos, hun debating-avonden, precies

zooals jij vertelde. Ik vroeg: „Kwamen er geregeld veel van die meisjesstudenten op jullie kroeg?" En zij lachtte: „Wel ja, waarom niet, velen van ons gingen er geregeld eten." Er werd verder over dat onderwerp doorgepraat. Al die verhalen, die ik kende! Van hoe jullie aan je gebouw bent gekomen en aan het kapitaal, en dat alles met den trots, dat meisjes tegenwoordig net zooveel tot stand weten te brengen als jongens. Ik moest mij steeds in houden om niet te zeggen: „Maar dan hebt u natuurlijk Annie Berndsen ook gekend." En dat kon natuurlijk niet. Alleen deed ik de meest wonderlijke dingen om op dat onderwerp te blijven. Ik verontschuldigde me: „Ach, als ouderwetsche man, die bovendien zelf niet gestudeerd heeft, is dit natuurlijk iets dat mij wel interesseert. Alleen (voegde ik er een beetje plagend aan toe) zou ik wel eens willen weten, wat het practische nut van bestudeerde vrouwen is, als zij toch allemaal trouwen." Zij vatte vuur, net zooals jij vuur kon vatten, toen . . ., in Amsterdam. „Ik geloof toch, dat het heel goed is voor een meisje om gestudeerd te hebben . . . " Het was alsof ik jou weer hoorde. „De vrouw die afgestudeerd is, is

de gelijke van den man; maar bovendien, het maakt je sterker, bewuster en zekerder tegenover het leven. Ik geloof niet, dat het speciaal in die universiteitsstudie zit, een meisje dat de tooneelschool afloopt, of een academie voor beeldende kunsten, zal wel datzelfde ongeveer bereiken, wat ik bedoel: een zekere zelfstandigheid tegenover het leven." Ik bleef haar tegenspreken: „Wat geeft die zekere zelfstandigheid, wanneer zij daarna toch trouwt?" Je vriendin lachte mij uit en zeide: „U bent nog een echt ouderwetsche man. Dus de vrouw verliest haar zelfstandigheid door te trouwen? Maar dat is nu juist het verkeerde. De vrouw die gewerkt heeft in de maatschappij en die, zoo noodig, weer kan werken in de maatschappij, staat veel zuiverder tegenover haar man, dan de vrouw van twintig jaar geleden, die niets anders was dan een huwbaar meisje, dat als het ware uit de ouderlijke macht in de macht van den echtgenoot overging. Bovendien, een meisje, dat gestudeerd heeft en dat gewerkt heeft in het leven, zal veel meer weten wat er te koop is en daardoor minder teleurstellingen ondervinden in haar huwelijk, denk ik zoo." Dat „denk ik zoo", voegde zij er, even blozend,

aan toe, omdat haar man haar een wenk had gegeven om niet al te ver op het onderwerp door te gaan, waarschijnlijk omdat er iemand bij was, mijn vrouw, die alleen maar zoo'n huwbaar meisje was geweest. Het gesprek moest nu wel in andere banen worden geleid. Er was even een pauze geweest, zoo'n pauze, waarin de aanwezigen pijnlijke dingen denken. Daarna spraken de vrouwen over huishoudelijke dingen en Wakkers Jr. en ik over Indische zaken, die hem belang inboezemden. Toen zij weg waren zeide Heleen: „Wel een grappig jong ding, dat vrouwtje." En ik beaamde dat verstrooid.

Maar het liet mij niet met rust, dien nacht niet, en niet den volgenden dag. Het was alsof langzaam een verbleekte foto weer kleur en scherpte kreeg. Ik wilde *weten*. Vanmiddag na kantoortijd liet ik den jongen Wakkers nog eens bij me komen om hem zelf een paar rapporten te geven, waar ik hem al over gesproken had. Hij heeft natuurlijk nog geen auto en rijdt meestal met zijn vader mee. Maar ik zeide, dat ik hem vandaag naar zijn hotel zou brengen. We reden dus om half zes naar Des Indes. In de galerij voor hun kamers zat zijn vrouwtje al gekleed voor de thee. Echt goedig Hollandsch om zoo vroeg al gekleed en heelemaal klaar te zijn. Ze was even verrast, dat ik haar man kwam brengen, ze vroeg of ik een kop thee meedronk. Ik ging zitten. Ik bekeek haar zooals zij daar in de weer was, slank en jong, net zoo jong als jij. En toen hoorde ik haar zeggen, zoo ineens als je soms in een droom iets meent te hooren: „O ja, mijnheer Elbronner, we hadden het gisteren zoo over onze meisjesclub, en toen vergat ik u nog te vertellen, dat één van mijn clubgenooten u

wel kent. Zij heeft u, geloof ik, op dat kantoor, waar zij in Amsterdam werkt, wel eens ontmoet. Annie Berndsen heet zij, ze is meester in de rechten. Herinnert u zich haar nog? Lang en blond is zij. Ze was een van mijn beste vriendinnen. Zij is de eenige van ons clubje die nog niet getrouwd is, en ook nog niet geëngageerd. Wie haar kent, die zou zeggen: dat is nu een meisje om te trouwen. Ik heb één van de laatste middagen met haar in Amsterdam theegedronken, en toen zei ze: „Och natuurlijk, daar had ik nog niet eens aan gedacht, maar jouw man komt bij de Bataafsche bank. Daar is Elbronner directeur van. Als je dien ontmoet moet je hem mijn groeten doen." Ik voelde dat ik bleek was, terwijl ik haar bedankte. En toen kwam zij met foto's, uit haar studententijd. Foto's waar jij ook opstond, in de duinen, aan het strand, in jullie soos, roeiende . . . O meestertje, met een floers voor mijn oogen heb ik die foto's bekeken. Het beeld was ineens *te* scherp geworden . . .

„Vindt u ze leuk, die foto's?" vroeg het jonge vrouwtje van Wakkers, en ik hoorde het eerst niet. Ik keek maar, en jij keek me aan, van die kieken. Eindelijk antwoordde

ik met een rare barsche stem, die mij zelf als de stem van een vreemde in de ooren klonk: „Ja, leuk. Ik vind studentenfoto's altijd leuk." Greta Wakkers keek mij verwonderd aan, zij vond mij alweer een raren kerel; en ik bleef maar op die kiekjes staren, die ik in mijn handen had. Want ik had je in anderhalf jaar niet gezien, meesterlief. Anderhalf jaar, dat ik dat allemaal zóó maar had moeten bewaren in mijn hoofd, hoe je was, hoe je oogen, de vroolijke, grijze, soms even verwonderd-peinzende oogen waren, en je mond met die sterke, regelmatige witte tanden, en je armen en je beenen, meesterke, misschien heb ik nog nooit zooveel van je beenen gezien als op die kiek in de roeiboot . . . Ik heb nooit om een portret van jou gevraagd. Waarom ook, het kon immers toch niet. Het gaf allemaal niets, en het zou nooit iets worden. Een portret, dat zou immers niets anders zijn dan een wreede prikkel temeer. Maar toen ik daar zoo zat in die voorgalerij van de kamer der jonge Wakkers in het Hôtel des Indes, met al die beeltenissen van jou lieve jonge gezicht in mijn handen, toen kwam er een wilde begeerte in me op om er althans ééntje van te gappen. Die in

die roeiboot, waar je zoo uitdagend zit met bloote armen, en lachende, en met een korten rok boven je knieën. Het vrouwtje Wakkers nam de foto's uit mijn handen, zooals men doet wanneer men denkt, dat iemand niet goed weet, waar hij blijven moet met iets, dat men hem gegeven heeft om te bekijken. Ze deed alles weer in een doos. Verdwaasd keek ik naar mijn leege handen. En toen kwam mijn kans. Wakkers Jr. was weggegaan om zich achter in de mandikamer wat te verfrisschen. Hij zocht iets, ik geloof manchetknoopen, die hij niet vinden kon. Hij riep zijn vrouw: „Greetje..., weet jij waar ..." Zij riep iets terug van een koffer, maar hij scheen het nog niet te vinden en toen zeide zij met een lachje tegen mij: „Och, meneer Elbronner, excuseert u mij even; mannen kunnen nooit iets vinden." Ik knikte verstrooid, want ik dacht aan iets anders, aan mijn kans! Zoodra je vriendin door de achter haar toeklappende deuren verdwenen was, stond ik op. En wat 'n handige misdadiger schuilt er ten slotte in ieder mensch, meestertje! Ik nam een sigaret uit mijn koker, stak die in mijn mond en liep naar de tafel toe. Als er onverwacht iemand terug kwam, zou ik gedaan

hebben alsof ik lucifers zocht. Ik stond bij de tafel, ik opende de doos waarin de foto's waren. Mijn hart klopte, ik was toch nog geen volmaakte dief, — afgescheiden natuurlijk van mijn bankdirecteurschap, zou iemand meesmuilend kunnen zeggen. Ik keek in de doos, bovenaan lag de foto, die ik het laatst had bekeken. Jij, jij, Annie . . . Ik was nu ineens wonderlijk kalm, ik nam de kiek eruit en stak die in den borstzak van mijn witte jas. Ik deed de doos weer dicht, streek een lucifer af en stak een sigaret aan. Ik was blijven staan. Het vrouwtje van Wakkers kwam terug en zeide: „Hè, nu moet u niet weggaan, omdat ik u even alleen moest laten. Die man van mij is ook zoo lastig. Kom, drinkt u nog wat anders. Hij komt direct." Maar ik verontschuldigde mij, zeide dat ik thuis ook nog altijd een kop thee placht te drinken, en ging heen. Voor mij was er daar immers niets meer te doen. Ik ging weg, met jouw gestolen portret in mijn zak. Ik voelde me als een kwajongen, juichend en kinderachtig tegelijk. En achter mijn hand, stiekum, bekeek ik je, en ik genoot. Daar was je weer vóór me, zoo scherp en zoo heerlijk, alsof ik je gisteren, voor het eerst en voor het

laatst, in mijn armen had genomen. Ik hoorde je stem weer; en je oogen, je eerlijke oogen van iemand die het leven veroveren wil als een mooi ding, waren in mijn oogen.
Maar toen ook, terwijl ik, later in mijn slaapkamer nog eens, je portret bekeek, kreeg ik het gevoel, dat ik je kwaad gedaan heb, meesterke. Voor het eerst voelde ik dat zoo sterk. Ik had niet moeten spreken, ik heb iets in je aan het wankelen gebracht. Waarom kwam nu dat besef pas over mij? Is het omdat je oogen op die kiek anders waren dan toen in het licht van die verre lantaarn in het Vondelpark? Ik weet het nu, het is iets wat jou niet waardig is: de liefde van een getrouwden man. Ik weet het nu pas, dat er schrik in je was, en angst, en twijfel, misschien voor de eerste maal in je leven. Maar ik weet nu ook, dààrdoor, door die erkenning, dat ik niet een willekeurige man voor je was, dat er in die paar uren iets tusschen ons was gekomen, iets anders. Ik heb je lief, meesterke, nog altijd, onverminderd, maar ik weet nu ook, dat jij mij lief zoudt kunnen hebben. Dat is de les van de gestolen kiek. Dat is heerlijk en hopeloos tegelijk. Want het kan niet, het kan immers niet. Och,

had ik me dit alles maar verbeeld, en stond
er maar in een krant: Getrouwd . . . En wist
ik maar, dat je veilig en gelukkig was.

11 *September* 192..

Weer schrijf ik een brief, maar ook dit is geen brief voor jou, meestertje. Het is een brief voor mezelf. Ik voel me soms als een hond, een kampong-gladakker, die jankt tegen de maan, net zoo dom, zoo amoureus en zoo gelukkig in het ongeluk. Ik kan met je praten, want ik heb immers je portret gestolen! Wil je weten waar het is? Soms is het in mijn portefeuille, in die diepe afdeeling van het groote geld. Proza en kinderachtigheid tegelijk, m'n kind. Ach, wat is de liefde van een getrouwden man voor het jonge meisje anders? Maar meestal ligt het in een lade, soms in de bovenste linkerlade van mijn schrijfbureau in mijn werkkamer thuis, maar nog meer lig je in diezelfde lade van mijn directiekamer aan de Kali Besar. Ik kom op mijn bureau, ik begroet den ouden Wakkers even, wanneer hij er al is, ik hang mijn helmhoed weg, en ik trek de lade een klein eindje open. En dan kijk ik je aan, en ik groet je eerbiedig: Goedendag, lieve herinnering! En dan lach ik, zooals jij ook lacht op die kiek. Tegen wie lachte je eigenlijk, toen die foto gemaakt werd? . . . Maar wat

doet het er toe. Je zult nog honderden, nog duizenden malen lachen, alleen maar nooit meer tegen mij. Ik ben niet somber, ik heb immers de volmaakte herinnering en — een gestolen portret . . . Dag meesterlief!

29 September 192..

Er komen mannen bij mij in mijn bureau en zij spreken zeer zwaarwichtig over de positie der Nederlandsch-Indische rubbermaatschappijen. Ze zeggen: „Als ik nu eens even mijn meening mag zeggen . . .", of: „Wanneer u mijn persoonlijke opinie vraagt", of: „De heeren zullen het mij ten goede houden, maar . . ."
En terwijl zij zoo praten met breede zwaarwichtige gezichten, die zoo dik van onderen zijn als de zakken met goud, die ze figuurlijk allemaal achter zich hebben staan, trek ik ineens mijn lade open, net of ik iets zoek, een rapport of een serie aanteekeningen. Maar ik zoek niets, althans niets van dat alles; ik zie alleen maar jouw portret. En het lacht, m'n kind, het lacht om het goud en om de rubberaandeelen, het lacht om het heele domme leven. En ik kan het niet helpen, maar ik moet even mee lachen of ik wil of niet. Eén van de confereerende heeren zegt afgunstig: „Die meneer Elbronner, die kan maar lachen". „Allicht", bromt een ander, „als je directeur bent van de Bataafsche, dan kun je lachen. Dan hoef je je nergens iets

van aan te trekken." „En nog jong", zegt er een, die de zestig nadert. „En rijk", zegt een ander, die juist een paar leelijke veeren heeft gelaten in een mijnbouwonderneming. „En gelukkig getrouwd", zegt een derde, die net aan het scheiden is. Zoo noemt ieder, wat hij zelf mist, want wat je mist, dat is toch altijd het hoogste goed, en daarna lachen we allemaal even en confereeren door over de rubbermaatschappijen. „En gelukkig getrouwd . . ." suist het nog in mijn ooren, wanneer de heeren al lang weg zijn. De lade heb ik dan dichtgeschoven . . .

En toch zou ik liegen, tegenover jou en tegenover mijzelf, als ik zeide, dat ik niet gelukkig was. Misschien is Heleen ongelukkig; zij kan mij soms zoo aankijken, alsof zij iets vragen wil. En verleden vroeg zij: „Is er misschien iets dat je hindert, zeg het dan liever."

„Nee, waarom?"

„Omdat je soms zoo afwezig, en zoo prikkelbaar kunt doen."

„Gezanik op kantoor", loog ik, terwijl ik haar in mijn armen nam en gekheid probeerde te maken. Maar zij weerde mij af en zeide: „Toch is er iets anders". Met een plotselingen

schrik bedacht ik mij, dat zij misschien jouw portret ergens had gevonden. Of dat er een brief van jou gekomen moest zijn, dien zij had gevonden. Maar dan zou zij het direct gezegd hebben, zoo is zij wel! En tegelijk bedacht ik: God, god, wat zou dat onuitstaanbaar misselijk en vernederend zijn, wanneer Heleen zooiets moest merken. Stel je voor dat een vent van 40 jaar, met één van de groote posities in Indië, betrapt wordt, niet eens op een liaison, maar op een portretje van een meisje van drie en twintig, dat hij in de lade van zijn bureau heeft liggen. Ik had ineens een groote minachting voor mezelf. Ik nam je portret mee naar de mandikamer om het daar aan kleine stukjes te scheuren en het weg te spoelen met het waschwater. Ik had je al neergelegd op den rand van den bak met mandiwater, en toen — heb ik je voorzichtig ergens anders gelegd, om te maken, dat je niet nat zou worden terwijl ik mijn douche nam. Ik vatte plotseling een ander besluit: ik zou het kalm aan Heleen vertellen. Onder de, toch altijd vrij koele, douche heb ik al vele besluiten genomen. Dat is het krachtige moment in het Indische leven. De meeste van die besluiten

werden ook ten uitvoer gebracht. Maar dit niet. Ik had het gewoon aan Heleen willen vertellen. Ik had willen zeggen: Vrouw, ik ben niet oprecht tegen je geweest. Ik heb een dwaas avontuurtje gehad, heel klein en heel dwaas. Op amoureus gebied schijnt de man in de stijgende lijn te gaan tot ongeveer zijn veertigste jaar. Daarna begint een soort van aftakeling. Dan zoekt hij naar gekke dingen. Ik heb een meisje ontmoet, en daar heb ik een paar avonden mee gewandeld; en ik heb haar ook even gekust. Meer niet . . Zoo had ik het haar willen zeggen. Maar ik heb het niet gedaan. De oppervlakkige reden daarvan was, dat Heleen in een prachtige vroolijke stemming was, toen ik in mijn kimono uit de badkamer naar de achtergalerij kwam om met haar thee te drinken. Zij had dolle pret met Tineke, die haar een mal verhaal van school had gedaan. Ze schaterden allebei van het lachen. Wat moest ik doen? Met een begrafenisgezicht tegen Tineke zeggen, dat ze eens even weg moest gaan, want dat ik iets met haar moeder moest bespreken, waar zij niet bij mocht zijn? Ik kon het niet. Ik kon er niet toe komen die vroolijke stemming ineens te breken. Maar er was ook een

diepere reden. Heleen zou het niet begrepen hebben. Een vrouw begrijpt alles van een man: diefstal, moord, en ze kan alles vergeven. Maar er moet geen andere vrouw in het spel zijn, en vooral geen jongere vrouw. Voor een vrouw van veertig jaar is de grootste misdaad de charme van de jeugd. Wanneer ik het haar gebiecht had, dan zou ze er nooit iets anders in gezien hebben dan het platte avontuur. Wat een vrouw een roman vindt in het leven van een anderen man, dat vindt zij niets anders dan een banale scharrelpartij, zoodra het haar eigen man raakt. Vrouwen hebben een ruimen blik voor de heele wereld — behalve voor dat ééne kleine hoekje, haar eigen huis.
Ik kon niet, ik durfde niet. Ik kuste Heleen en ik besloot trouw en goed te zijn. Zij heeft het verdiend. Maar het portretje van het meisje in de wherry heb ik weer meegenomen naar mijn kantoor.

Achter alle verboden liefde hokt ergens een grijns. Het is één van de natuurlijke bestraffingen, dat er iets bespottelijks in zit. Volwassen menschen die elkaar stiekum ontmoeten in de verborgenheid van den avond, hebben toch feitelijk heel veel van kleine kinderen, die uit den jampot snoepen als juf even de kamer uit is. De verboden liefde kan nóg zoo romantisch zijn, op zekeren dag is ze toch ook belachelijk, meer nog voor ons zelf dan voor de anderen. Maar je eigen te moeten uitlachen, dat is wel één van de meest tragische momenten in het leven van den mensch.

Greta Duyvensz is nog heel jong, net zoo als jij bent, meesterke. Toen zij hier kwam, was zij misschien een heel solide jong vrouwtje, maar Indië heeft soms een vreemden invloed op die jonge vrouwtjes die uit Holland komen. Het is alsof de warmte een vuur doet ontbranden, dat in Holland nooit zou zijn aangegaan. Zij kwam nogal dikwijls bij ons aan huis, want zoodra zij haar huishouden hier begon, had zij natuurlijk nog veel dingen aan mijn vrouw te vragen. Haar man, de

jonge Wakkers, zoon van mijn mededirecteur, scheen wel een geschikte jongen. Ook nog wel erg jong, maar een brave, eerlijke kerel. Alleen wat stijf voor een jongen vent. Misschien was hij in Holland anders, toen hij met Greta verloofd was. Misschien werd hij in Indië zoo vreeselijk plichtgetrouw door de aanwezigheid van den ouden Wakkers, zijn vader en tegelijk zijn directeur. Hij is hier ineens, wat we noemen, neringziek geworden. Het is een ziekte, die in Indië misschien meer voorkomt dan in Holland, omdat de man hier, wat ze nu ook al beweren willen, toch nog minder afleiding heeft buiten zijn werk, dan in Holland. Neringziek, dat is, wanneer je alleen nog maar over de zaak, waaraan je verbonden bent, denkt, en nergens anders meer aan. Je hebt directeuren die er aan lijden, en dat is al een vrij vervelend verschijnsel. Maar die goeie jonge Frits Wakkers is toch nog alleen maar een zeer jeugdige geëmployeerde van de Bataafsche Bank, al is hij dan de zoon van den oudsten directeur. En nu doet die neringziekte soms nog al potsierlijk aan. Hij heeft zoo'n beetje neiging om de directeuren van andere bankinstellingen als zijn persoonlijke

vijanden te beschouwen, omdat hij meent, dat ze zijn concurrenten zijn. Hij is wel werkzaam. Hij zou, geloof ik, het liefst van alles alle jaarverslagen en alle mogelijke rapporten van buiten leeren om ineens van alles tegelijk op de hoogte te zijm. Ik heb hem een paar malen gezegd, dat men vooral in Indië, het meest leert uit de practijk, maar hij gelooft mij niet. En de oude Wakkers schijnt dat nog in zijn jongen aan te wakkeren. Die is zelf al zoo lang weduwnaar, dat hij de vrouw langzamerhand als een vrij overbodig aanhangsel is gaan beschouwen; zoo iets als de staart aan den mensch. Frits Wakkers sleept, als hij 's middags naar huis gaat, allerlei paperassen mee om door te werken. En ook zijn Zondagen brengt hij daarmee door. Greet, de jonge vrouw, komt veel bij ons. Terwijl hij zich weert als iemand, die van plan is met eene duizelingwekkende snelheid promotie te maken, bereikt hij weinig anders dan dat hij heel langzaam, maar heel zeker, zijn vrouw gaat verliezen. Iedere vrouw aanbidt de matelooze eerzucht van een Napoleon, maar in haar eigen man wil zij gezelliger eigenschappen vinden. Greet interesseert zich voor het leven in de eerste

plaats, en voor het bankbedrijf in de — wat zal ik zeggen — in de vijfde plaats. Tusschen die eerste en die vijfde plaats liggen dan nog een heeleboel andere dingen. Zij wil 's Zaterdagsavonds wel eens gezellig gaan dineeren in de „Nederlanden", of Zondagavond een beetje dansen in „Des Indes". Ze is niet wuft, maar ze houdt op haar tijd van een pretje, en wanneer je een vrouw al te strak aan het lijntje wil houden, zoodat het op plagerij gaat gelijken, dan zal zij zelf wel naar vermaak gaan zoeken. Tegen de vrouwen van onzen tijd kon je zeggen: „Je blijft thuis en daarmee uit". Tegen de vrouwen van jullie tijd, lieve kind, kun je het ook zeggen, maar dan doen ze net als een Duitsche dackel, dien je roept. Dan gaat hij weg, en naarmate je harder roept, loopt hij harder weg. Ik vrees dat het zoo ongeveer met Frits Wakkers en zijn vrouwtje zal gaan. We zijn een paar malen met hen gaan dineeren in een van de hotels, of soupeeren in „Harmonie" of „Concordia". Ik denk dat hij die uitnoodigingen alleen maar aannam omdat ik zijn directeur ben en hij dus niet durfde weigeren. Maar hij deed erg dor en droog, en als hij gedurfd had, was hij alle keeren om klokke

elf opgestapt. Het jonge vrouwtje kwam 's Zondagsmorgens „bij ons haar troost zoeken", zooals zij dat noemde, omdat Frits alweer aan zijn bureau zat. Toen heb ik haar in mijn wagen maar eens meegenomen naar Tangerang en naar Bekassi, om haar zoo eens wat van de Inlandsche en Chineesche samenleving te laten zien. Ik houd veel van Indië, het verveelt me nooit om Indië aan iemand anders te laten zien. Ik ben met haar naar den Pasar Ikan gegaan in de oude Benedenstad, en ik heb haar de plaats laten zien waar onze voorouders arriveerden aan den Grooten Boom. Ik heb met haar gewinkeld op Pasar Bahroe, en ik heb haar alle wonderlijke vruchten van Java laten zien op Pasar Senen. Ik ben met haar in de Chineesche Kerk achter Glodok geweest, waar nog heilige slangen bewaard worden, en waar het zoo stil van geluid en zoo bont van oude rijke kleuren is. Ik heb haar de oude Hollandsche Kerk laten zien, en die heel oude huisjes in de oude stad, waar ineens een bloote Chinees komt kijken boven een typisch Hollandsche onderdeur. Dikwijls ging Heleen mede, soms Jantje en soms ook Tineke, maar vele keeren lieten ze ons ook alleen trekken op onze Zondag-

sche exploratietochten, omdat het hun al te warm was.
„Ik kan je toch wel vertrouwen, als je zoo alleen op stap gaat met dat jonge vrouwtje", zei Heleen eens lachend, en het was goedmoedige spot van haar.
En ik geloof dat het in werkelijkheid niet heelemaal te vertrouwen was, ik weet het heusch niet meer!
Wanneer ik aan Greta vertelde van het leven der oude Hollanders, of van het bijgeloof der Inlanders, of over het leven in de kampong, dan vergat ik heel dikwijls dat het jonge vrouwtje van Wakkers naast mij liep, dan ging ik soms in den waan verkeeren, dat jij het was. Dat jij op de een of andere wijze in Indië was gekomen en dat ik je nu moest inwijden in de geheimenissen van het leven in Indië. Zij gelijkt niets op jou, jij zoo blond en sterk, zij is donker en eerder zwak om te zien, maar toch, haar manier van spreken, haar antwoorden, dat was soms heelemaal: mijn meestertje. En zij vertelde weer van Leiden, en van haar leven als studentje, van jullie leven daar. Naast het gestolen portret, gaf zij mij nog een ander, soms nog scherper beeld.

Wat is dat vreemd in de liefde, dat het eene beeld soms voor het andere schuift, dat de liefde dezelfde blijft en het object verandert. Ik had belangstelling voor haar omdat zij mij weer iets van jou bracht, van dat jonge daar uit Holland. En zij begreep het verkeerd. Op een Zondag zouden we naar Buitenzorg gaan, naar den Plantentuin, wij, mijn vrouw en ik, en de jonge Wakkers met zijn vrouw. De jonge Wakkers excuseerde zich, maar zeide dat Greet het heerlijk zou vinden om met ons mee te gaan. Maar 's morgens had mijn vrouw zware hoofdpijn. Ik zeide: „Dan bel ik Greet ook af". Mijn vrouw drong aan toch met haar te gaan. Zij had er zich immers zoo op verheugd! Ik zeide dan liever te wachten tot 's middags. Om drie uur konden we ook nog best gaan, dan was de hoofdpijn van Heleen misschien gezakt, en mogelijk dat Frits Wakkers dan ook meeging. De middagslaap moest er dan maar bij inschieten. Maar toen het drie uur was, zeide Heleen dat ze heusch liever ging rusten. Ik belde Greet op, ze kwam direct aan de telefoon en zeide: „Ik wil dolgraag". Ik reed, nog onwillig, naar hun huis, en probeerde haar man ook mee te krijgen. Hij excuseerde zich weer: hij

was niet gekleed en de Zondagmiddag was zoo'n heerlijk rustige middag om te werken. Ik vond hem een onmogelijken lummel op dat moment, en ik nam zijn vrouw mee. In de houding van de jonge vrouw was iets uitdagends, zoo iets van „vooruit dan maar!" In zoo'n geval doet een man beter met te retireeren. Een vrouw in die stemming is als een auto, die een helling afrijdt zonder te remmen. Dat maakt ongelukken. Maar ook in mij was een dwaas gevoel van overmoed. Was het mijn schuld dat mijn vrouw hoofdpijn had, en de jonge Wakkers een koppige idioot was!
Zoo reden we weg. Ik liet mijn chauffeur rijden. Greta en ik zaten achterin. Eerst Kramat af, met de tjingelende stoomtram naar Meester Cornelis, en met veel bellende sado's en auto's volbeladen met Chineezen en Inlanders. „Kijk" zeide ik, „in dit practische land wordt het kleinste Fordje tot een veertienzitswagen uitgebreid. De heele familie zit er in. Pak Saäri, die hadji is, met den heelen aanhang, kinderen, kleinkinderen, vrouwen, dochters. Zelfs op de treeplanken zit er aan weerskanten één. En ze hebben dolle pret. Zoodra de Inlander zich maar verplaatst, is hij gelukkig."

Zij lachte: „Dan ben ik ook een Inlander, want ik verplaats me ook graag."
Ik amuseerde me met haar. omdat er steeds weer iets van jou in haar was. Dien vroolijken toon kende ik zoo goed, en al pratende dook ik steeds verder onder in den droom. We reden door Meester Cornelis, waar het tjokvol was op zoo'n Zondagmiddag. Toen kwam de weg naar Buitenzorg, aan weerszijden kampongs, verder de sawah, met de wakershutjes op hooge palen, en heel in de verte als een forsch décor de Salak en de Gedeh. We reden snel; soms, wanneer we een ander vehikel inhaalden, sneed Moestadjib, de chauffeur, scherp langs den kant van den weg. Dan pakte zij, in een begin van angst, zooals iemand wel heeft, die niet gewend is aan hard rijden in een auto, mijn hand beet. Eenmaal bleef zij die een tijdje vast houden. Ik vond het niet vreemd, het was heel zwoel in den tropenmiddag, en mijn gedachten vervloeiden als olie op water. We lieten ons brengen aan den ingang van den Plantentuin, en daar wandelden we lang rond. Zij had belangstelling voor alles. Ze vond alles even mooi, en de tropische weelde van de orchideeën bracht haar in extase. De oude

mandoer, die zoo graag de plekjes wijst waar de allermooisten zich soms schijnen te verschuilen, was er, en we brachten er wel een uur door.

Toen we uit den Plantentuin kwamen, naderde de schemering. Het werd koeler. Ze vond Buitenzorg lekker, zeide ze. We gingen naar het hotel om wat te drinken. Greta babbelde maar door, als een kind dat uit is. De opwinding van al dat nieuwe — en misschien van de whisky-soda, die zij nooit eerder had geproefd — gaf kleur aan haar anders wat bleek gezichtje. Ik antwoordde vaag en keek haar soms lang aan. Wat jong om al getrouwd te zijn, dacht ik. En wat een ezel, die Wakkers!

„Zeg meisje," zei ik eindelijk verstrooid. Zij keek mij aan, terwijl zij dieper kleurde, maar ik ging gewoon door: „Zeg eens meisje, we moeten eens aan onzen tijd denken." Maar terwijl Moestadjib voorreed, kraakte er plotseling een echte Buitenzorgsche, ofschoon in dit seizoen vrij zeldzame bui los.

„We doen misschien beter met even te wachten."

„Goed, ja" antwoordde zij, terwijl zij naar den neerstriemenden regen keek.

„Moet je niet even naar huis telefoneeren? We zullen pas om een uur of acht thuis zijn."
„Ach, waarom?"
Er was zoo'n bekentenis van plotselinge moedeloosheid in dat „ach waarom", dat we beiden bleven zwijgen. Ik bestelde eindelijk een paitje voor mij en een glas port voor haar om de gedachten wat te verzetten. Het werd donker, de bliksem hield op en daarmede ook de regen. Het was nu heel koel geworden in Buitenzorg, en er hing een vochtige lucht van bloemen en dampende aarde.
„We zullen nu toch langzamerhand gaan, of wou je hier den heelen nacht blijven zitten", probeerde ik luchtig te zeggen.
„Ach, waarom niet", antwoordde zij met een zucht.
Maar wij reden weg.
We hadden al een half uur gereden zonder dat er verder een woord was gewisseld tusschen ons beiden. We moesten Meester reeds weer naderen, en toen, alsof zij bang was de kans voorbij te laten gaan, drong zij zich ineens tegen mij aan.
„Sla je armen eens om mij heen, en kus mij eens", zeide zij.

„Maar kind"!
Ze begon te huilen. Ik trachtte haar te troosten met zachte woorden, maar ik kuste haar niet.
Zij stamelde wat . . . ze was ongelukkig, alles in Indië was haar tegengevallen . . . zij had niets aan haar man . . . , ze had nooit gedacht dat ze hem zou willen bedriegen. Maar hij deed zoo onverschillig, en ik was van den eersten dag af zoo lief voor haar geweest. Het kon haar niets schelen wat ik van haar dacht. Of ik haar slecht vond of niet, zij wilde . . .
Daar zat ik in den donkeren auto, met dat huilende getrouwde kind tegen mij aan, jouw vriendin!, en ik had kunnen lachen en huilen tegelijk om de bespottelijkheid en de misère van dat alles.
Zij had gedacht, dat ik haar wel zou troosten, omdat ik van den eersten dag af zoo lief voor haar was geweest.
En ik was alleen maar lief geweest, omdat zij mij iets bracht van jou. Mijn belangstelling voor het vrouwtje van Wakkers was niets anders dan belangstelling voor een verloren verleden. En zij had gedacht dat het iets anders was, ze had natuurlijk al van die In-

dische verhalen gehoord: Elbronner van de Bataafsche Bank, nou, houd *dien* maar in de gaten, en nu, in haar armoede, had zij gedacht . . . Wat een schamel ding is de liefde, meestertje, dat de menschen er zoo mee goochelen kunnen als de vieze jongetjes in Port-Said met de kuikens onder hun pet.
Ik heb haar eens heel kalm toegesproken als een vader, als een echte ouderwetsche tooneelvader. Maar zij heeft geen fijn onderscheidingsvermogen, dat kleine vrouwtje van Wakkers! Ze zag eerst voor een soort van liefde aan, wat het niet was, en direct daarop accepteerde zij den tooneelvader alsof het een echte was. Ik zeide, dat zij meer moest waardeeren in haar man, en dat zij, vooral in Indië, niet zoo moest beginnen als zij nu had gedaan, want dat er al te veel vrouwtjes in Indië waren, die zóó begonnen, eerst meer uit aardigheid of uit baloorigheid, maar dat het dan gewoonlijk niet goed afliep. Ik bestrafte haar zoo'n beetje, en dat altijd op dien onuitstaanbaren toon van den tooneelvader. Zij huiverde, en kroop terug in haar eigen hoek, en ik zag in het duister dat zij mij probeerde aan te kijken met haar oogen, die nog nat waren van tranen. Ik

bleef door praten, zoo rustig betoogend, terwijl ik in mijn hart grijnsde om al dien nonsens. Aan alle mannen, die iets zijn in de wereld, is een groot acteur verloren gegaan! Dat merk ik aan mezelf.
Zoo kwam ik met haar terug in Weltevreden, en op het laatst liet ik Moestadjib „djalang plan-plan", langzaam rijden, om haar de gelegenheid te geven heelemaal tot zichzelve te komen. Ik bracht haar thuis, en ik inviteerde den jongen Wakkers om nog eens even mee naar de Harmonie te gaan; die deed erg verwonderd, maar hij zag aan mijn gezicht, dat ik er geen gekheid mee maakte, en dus ging hij mee. We zijn in een rustigen hoek van den tuin gaan zitten, en daar heb ik hem zoo eens het een en ander verteld. En dat weet jij zoo niet, meesterlief, maar als ik begin, dan wind ik er geen doekjes om. Ik vertelde hem, dat hij eens wat meer aan het genoegen van zijn vrouw moest denken, en dat het kantoor er was om te werken, maar de echtelijke woning om andere dingen te doen. Hij zei maar: „Ja meneer Elbronner, zeker meneer Elbronner. Precies zooals u zegt, meneer Elbronner." En omdat die idioot me toen mateloos verveelde, heb ik hem weer

thuis bezorgd, waar hij zijn Greta zoo hartelijk omhelsde dat ze ervan schrikte.
Toen ik eindelijk bij Heleen kwam, zeide ze: „Wel, wel, je hebt het goed uitgehouden." Maar zij sprak zonder spot en zonder afgunst. Ik vertelde zoo'n beetje van dien lummel, en van het gesprek dat ik met hem had. „Dat vrouwtje was op weg om ongelukkig te worden." Heleen zeide: „En heb jij haar getroost? Pas maar op!" Doch het klonk goedmoedig, alsof zij er geen kwaad in zag. Zij zeide verder: „Ik geloof dat jij dat jonge vrouwtje nogal aardig vindt." Ik mompelde iets van „doe niet zoo flauw", en ze kuste me, terwijl ze nog zeide: „Neen hè, zooiets zul je niet doen".
Ik ben dien avond lang blijven zitten, nadat mijn vrouw naar bed was, en ik heb gelachen om die dwaze comedie. Maar het was geen vroolijke lach.

25 *October* 192..

Ruim een jaar is het geleden sinds ik de laatste maal schreef. De brieven liggen opgestapeld in een lade, en daarnaast ligt een portret. Het portret is langzaam aan het vergelen, zooals sommige portretten, die er niet voor gemaakt zijn, dat in de tropen gauw gaan doen.
Die er niet voor gemaakt zijn... Ik moet het nog eens herhalen: die er niet voor gemaakt zijn...
Het portret is bleek geworden, net als de herinnering. De overmoedige glimlach is verkleurd, alleen de oogen schijnen scherper te zijn gebleven dan het overige, door een vreemde speling van het lot, of van het fixeerbad van den fotograaf.
Ik kijk er weer eens naar, ik neem het uit de lade, het ontroert mij toch weer je zoo te zien, meesterke, maar de ontroering is anders geworden. De kwajongensachtige begeerte van een jaar geleden is weg. Ik behoef niet meer geheimzinnig te doen met je portret, het staat op mijn bureau, geleund tegen een brievenweger, en als ik wilde zou ik het daar kunnen laten staan. De huisjongen, die

het schrijfbureau in mijn werkkamer 's morgens luchtig afstoft met zijn boeloe-ajam, zou het niet eens merken. Eén van de kinderen, Jan of Tineke, zou misschien vragen, wanneer zij 's middags of 's avonds zoo eens even bij mij kwamen staan, terwijl ik nog wat zit te werken: „Hé, wie is dat?", en dan zou ik allicht wel iets vinden van een kennis uit Holland of één van die vage antwoorden, die de vlugge kindergeest gedachtenloos meeneemt, als een vliegende vogel een insect.

Ik zou je portret, dat kleine stukje karton dat een rol in mijn leven heeft gespeeld, daar rustig kunnen laten staan, en er zou niets meer in mijn leven veranderen. Het zou alleen wat sneller verbleeken dan wanneer het in de donkere lade ligt bij de brieven, die ik een half jaar geleden van mijn kantoor meebracht naar mijn huis met het plan, die daar te vernietigen.

Ik heb die brieven niet verscheurd of verbrand, evenmin als ik het portret verbrand heb, omdat het allemaal geen zin meer had. Je hebt het begrepen, nietwaar meestertje; met je wijze oogen heb je het al begrepen: Heleen is dood. Zeven maanden is het alweer

geleden dat zij gestorven is. Zij moest een zware operatie ondergaan, en, je kent die ironie van de wetenschap: de operatie is prachtig geslaagd, maar — de patiënt is gestorven.
Ik dacht dat we de laatste maanden voor haar dood gelukkig waren. Ik was jou gaan vergeten, na dat malle incident met Greta Wakkers. Dat had me de relativiteit geleerd van het begrip liefde. Ik dacht toen aan iets dat heel ver weg was, en dat teleurgestelde vrouwtje meende dat het voor haar bestemd was. Daarop keerde ik geheel terug naar mijn vrouw. Ik zeide tot mezelf: de getrouwde man van 40 jaar is een unfair sujet, een rare knoeier in het wisselkantoor des levens. Tegen inlevering van zijn oude bankjes probeert hij het dubbele bedrag aan nieuw geld te krijgen. Gooit hem eruit! En ik gooide mezelf eruit! Ik gooide den kwajongensachtigen Elbronner, die zich verbeeldde dat hij zijn hart in Amsterdam had verloren, eruit, en ik liet den verstandigen bankdirecteur weer binnen. Ik was extra-goed voor Heleen, die laatste maanden, alsof ik iets goed te maken had. En dat was dan toch maar heel weinig . . .

En het vreeselijke is, dat zij iets geweten heeft, en niet alles. Want den dag voordat zij geopereerd zou worden, was ik 's avonds bij haar in het ziekenhuis. Ik sprak over luchtige dingen; de dokter, die een goede kennis van ons is, had mij immers gezegd, dat zij zeker na veertien dagen het ziekenhuis zou verlaten. Dan zou zij een tijd „naar boven" gaan, de bergen in, om heelemaal weer op krachten te komen. We hadden samen goede herinneringen aan de bergen van Tjiseroepan, we hadden er vroeger heerlijke weken doorgebracht. We spraken over die souvenirs en ik zeide, dat ik alvast een mooi paviljoen voor haar zou reserveeren, voor over veertien dagen. En ik zou haar zelf wegbrengen natuurlijk. „Bespreek het nog maar niet", zeide Heleen toen, „je kunt nooit weten."

We werden even stil. Er was iets sombers in het ziekenhuis. Anders zijn Indische ziekenhuizen minder somber dan Hollandsche, omdat ze open zijn. Het ruikt er nooit zoo naar carbol en aether, de ziekenhuissfeer schijnt weg te zweven uit al die open galerijen. Maar dien avond was het somber, vooral toen we beiden zoo zwegen. Ik probeerde

weer over iets gewoons te praten, over de kinderen of zoo, maar Heleen zeide: „Kom eens dicht naast mij zitten. Zoo, ja, zoo is het goed".
En zij ging langzaam verder alsof zij bang was mij te kwetsen:
„Toen we pas uit Holland terug waren is er iets in je leven geweest, toen heb je me . . . bedrogen. Ik weet niet wat het was, je hoeft niet ja of neen te zeggen, en je hoeft me niet te vertellen wat het geweest is, maar ik weet het zeker. En het was anders dan andere dingen, die er wel eens in je leven geweest zijn. Het was ernstiger. Je moet het niet ontkennen, want je kon het immers niet helpen, en ik geloof dat het weer is weggegaan... Maar ik heb het gezien aan je oogen. Als je mij aankeek, dan was daarin een ander beeld."
Zij zweeg, en zij keek strak naar het klamboedak van haar bed, alsof zij bang was om mij aan te zien. En ik? Ik had het wel willen uitgillen, dat er niets was geweest, niets dan één kus en een portret. Maar ik kon niet. Wat zou het gegeven hebben? Misschien zou zij het niet geloofd hebben. En misschien zou zij het dwazer of erger hebben gevonden dan iets anders.

Ik ging naast haar op den rand van haar bed zitten, ik nam haar in mijn armen en kuste haar. Ik besprak alles wat we heerlijk samen zouden doen, zoodra zij beter was.
Maar onder dat alles moest Heleen voelen dat zij gelijk had, dat zij wist zonder te weten . . .
Toen kwam de operatie, die eindelooze uren van bijna onduldbare spanning en daarna — het einde. Ik was bij haar, en zij knikte mij maar bemoedigend toe, want spreken kon zij niet meer. En daarna het verdriet, dat de menschen zagen, en dat andere brandende verdriet van een ploert te zijn geweest, een stomme ploert.
Nu is er weer een half jaar voorbij, en het verdriet wordt minder. Het leven heeft snel zijn rechten hernomen bij een werkenden man. Ik meen dat Ovidius reeds gezegd heeft — jij weet dat beter dan ik, meesterke, want jij hebt een klassieke opleiding gehad! — dat arbeid de beste afleiding is, en het is waar.
Vandaag heb ik voor het eerst weer eens aan je gedacht, voor de eerste maal na alles wat er in mijn leven veranderd is. Het verdriet had jou uit mijn leven verdreven, want ver-

driet scheen mij iets te zijn wat zoo weinig bij jou paste.
Ik wil je dit schrijven, wat er allemaal met mij gebeurd is, en misschien zul je dan antwoorden. Ook is het mogelijk dat je Heleens dood in een krant hebt gelezen. Nu ik aan je denk, haal ik me weer vreemde dingen in mijn hoofd. Waar eindigt de romantiek in het leven van een bankdirecteur, en waar begint de gemeenheid?
Ik zou je nu kunnen schrijven, en misschien .. Er is toch niets slechts in tegenover Heleen, het is toch geen gebrek aan respect tegenover haar. Ik ben haar immers trouw gebleven. Ja, ik weet het wel: de bijbelsche schurk, maar bijbelsche schurken zijn we allemaal. Ik heb haar toch geen echt verdriet gedaan, zij heeft het zelfs nooit geweten. Zij heeft alleen vermoed. Zij zou mij zeker vergeven, want zij kende de mannen goed, beter dan de mannen zichzelf kennen.
En wanneer ik je nu schrijf en den brief verzend, dan is daar toch niets slechts in. *Wij* hebben immers niets gedaan. We laten ons leiden door het Lot, en het schijnt wel alsof het Lot nu onze levens zóó heeft willen leiden.

Nu weet ik het ineens: Ik ga gewoon aan je schrijven. Ik vertel je wat uit mijn leven, en ik vraag hoe jij het nu maakt. Of je je nog herinnert dat we elkaar ontmoet hebben, bijna twee jaar geleden!
Ja, zoo doe ik het, ik heb er al te lang mee gewacht.

31 *October* 192..

Ik was thuis gekomen van kantoor, daarna had ik gebaad en me gekleed. Ik had de pakken met Hollandsche kranten, die de mail vandaag had gebracht, mee naar huis genomen om ze daar eens door te kijken; dat is een werk, dat goed de avonden vult, de stille avonden als de kinderen naar bed zijn, en er niets voor mij meer te doen is.

Maar nu was ik vóór het avondmaal al aan mijn bureau gaan zitten, en had daar het eerste pak kranten ontvouwd en voor mij uitgespreid. Ik doe dat altijd heel accuraat, omdat ik voor mezelf een boek met knipsels op financieel gebied bijhoud. En zoo zat ik daar dus met mijn schaar gewapend en knipte hier en daar iets, dat me interesseerde, uit. Ik keek alleen naar de rubrieken, die over financiën en economie handelen. Er is een tijd geweest, dat ik onwillekeurig ook de familieberichten moest doorkijken, maar dat schijnt nu alweer lang geleden.

En daarom was het zoo vreemd, dat juist dàt bericht...

Ik las een financieel artikel, dat op de meest rechtsche kolom van een linkerpagina stond. En daarnaast was op de rechterpagina een kolom met familieberichten, een heele kolom met nog een halve kolom ernaast. Daaruit sprong ineens jouw naam naar mij toe: Annie Berndsen. Ik keek, maar ik zag hem niet meer, ik had het mij zeker maar verbeeld. Ik begon rustig de kolom van boven naar beneden te lezen. Geboren, geboren, geboren, verloofd, verloofd, ondertrouwd... wat 'n malle namen zag je soms in advertenties. Als iemand je vertelde dat er zulke namen waren, zou je hem voor een leugenaar houden.

En daar las ik het: Ondertrouwd Dr. G. J. Klingma, Mr. Annie Berndsen.

Ik bleef er op staren als een gek. Het werd een krantenbericht in een film. Het bericht waar het om gaat is duidelijk zwart met scherpe letters, en alles erom heen is grijs en wazig. Zoo werd dit ondertrouwbericht steeds scherper en zwarter, naarmate ik er langer op staarde, en al het andere vervloeide in een waas van grijze onduidelijkheid.

Dr. G. J. Klingma, zeide ik, wie zou dat

zijn. En Mr. Annie Berndsen, een dokter en een meester, mijn meestertje.
Eindelijk is ze dan getrouwd. Wel laat voor een meisje als zij. Wat had Greta Wakkers ook weer gezegd: — Dat was nu net een meisje om te trouwen.
Een afschuwelijke twijfel kwam er ineens in mijn hersens: Zou ze misschien . . . gewacht hebben?
Ondertrouwd, dat wilde zeggen dat zij nu getrouwd was. Want die kranten waren bijna een maand oud, en in Holland volgt na veertien dagen met mathematische zekerheid het huwelijk op den ondertrouw.
Ik bleef zitten bij het bericht, en het was alsof er iemand lachte: Nu ben je de eene verloren en de andere ook kwijt. Verloren en kwijt, alle beiden . . .
Ik weet niet of ik lang zoo gezeten heb, en ik had niet eens gemerkt, dat er een paar tranen waren neergedrupt op de krant.
Het kleine meisje, Tineke, was naast mij komen staan. Zij had haar huiswerk zitten maken, nu was het tijd voor het avondeten en ze kwam eens kijken waar ik bleef. Zij drong zich dicht tegen mij aan, als om me

te troosten, en eindelijk fluisterde ze: „Huil je om moekie?"
Toen heb ik haar gekust en ja gezegd.
Op één leugen meer of minder komt het voor mij nu toch niet meer aan.
En misschien was het niet eens een leugen . . .

BRIEVEN ZONDER ANTWOORD DOOR E. VAN LIDTH DE JEUDE WERD GEZET UIT DE LETTER VAN GARAMONT EN VOOR HET EERST IN BOEKVORM GEDRUKT IN OCTOBER 1930
IN DE DRUKKERIJ VAN DE
UITGEVERS BOOSTEN & STOLS
TE MAASTRICHT

DE OPLAGE BEDRAAGT 1015 EXEMPLAREN,
WAARVAN 15 EXEMPLAREN OP HOLLANDSCH
GESCHEPT PAPIER VAN PANNEKOEK
GENUMMERD I–XV.